

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MANİSA'DA YAYINLANAN İSLÂM VE ULÛM DERGİSİ -İnceleme ve Bibliyografya-

Nejdet BİLGİ

Giriş

Türk basın tarihinin yerel boyutu üzerine bazı çalışmalar bulunmakla beraber, bunların henüz yeterli seviyede olmadığı açıktır. Bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Ama en önemlisi ve ne yazık ki en acısı, yayınlandığı bilinen birçok gazete ve derginin koleksiyonları bir tarafa, geride adından başka bir şey bulunmamasıdır. Kütüphanelerdeki gazete ve dergi koleksiyonlarının da çoğu eksiktir. Özel kütüphanelerde bulunan koleksiyonlara ulaşmak ise, başlı başına bir gayrete ve bir o kadar da talihli olmaya bağlıdır.

Bilindiği gibi, basın modernleşme tarihimizin en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır. Yenileşmenin araçlarından biri olan basının, yerel ölçekte nasıl bir fonksiyona sahip olduğu veya olamadığı öncelikle gazete ve dergilerin koleksiyonlarından hareket edilerek ortaya konulabilir. Fakat, Türk yenileşme tarihi, aynı zamanda ülkemizin siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel vb. bakımlardan zor zamanlarının tarihidir. Hemen her şeyin yarım kaldığı, her hamlenin hayal kırıklığı ile sonuçlandığı bu dönem, basın için de benzer özellikler taşımaktadır. Cumhuriyet dönemine Osmanlı'dan her şeyden ne oranda miras kalmışsa, basından daha fazlası kalmamıştır denilebilir. Dolayısıyla savaşlar, işgaller, yangınlar, göçler vs. diğer hususlarda olduğu gibi, basın alanındaki mirasımızın da önemli bir kısmını yok etmiştir. Ayrıca, tarihi ve kültürel değerlerimizden esirgediğimiz ilginin de, devraldığımız mirasın yetersizliğinde payı vardır.

Osmanlı taşrasında basın tarihi açısından diğerlerine göre zengin sayılabilecek yerler, daha çok Osmanlı vilayet merkezleridir. Vilayetin diğer sancak merkezleri, genelde merkez sancağın merkezi kadar basın faaliyetlerine sahne olmamışlardır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Aydın Vilayeti'nin ikinci büyük sancağı olan Saruhan'ın merkezi Manisa da bu çerçevede ele alınabilir. Vilayet merkezi İzmir'in, basın hayatı açısından sadece Osmanlı döneminde değil, Cumhuriyet döneminde de ülkemizin İstanbul'dan sonra ikinci veya -Cumhuriyet döneminde Ankara'dan sonra- üçüncü sırada hareketliliğe sahip olduğu bilinmektedir¹. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı

¹ Nejdet Bilgi, "Millî Mücadele'nin Başlarında İstanbul Türk Basını", *Türk Yurdu*, XVII/122 (Ekim 1997), s. 65. Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar 29 İkteşrin 1923 - 31 İlhkâmın 1940*, Ankara 1941, ss. 43-47, 55-79'daki verilere

ile başlayan yayın furyası İzmir’de de kendini göstermiştir. Nitekim dönemin basınında yer alan bilgilere göre, Meşrutiyet’in ilanından itibaren, İzmir’de yayınlanmak üzere ruhsat verilen süreli yayın sayısı, üçüncü ayın sonunda 75’e ulaşmıştır². Bu sayının ileriki aylarda daha da arttığı muhakkaktır. 1908-1909 yıllarında İzmir’de kısa veya uzun ömürlü olarak yayın hayatında bulunduğu tespit edilebilen, Türkçe gazete veya dergi sayısı 30 civarındadır³. Bu sayının daha yüksek olma ihtimali kuvvetlidir. Nitekim Takvim-i Vekayi’de yayımlanan, imtiyaz alan gazete isimlerine göre Aydın vilayeti çerçevesinde alınan Türkçe gazete imtiyazı sayısı 45’dir⁴. Bu miktar, şüphesiz aynı dönemde 200’e yakın bir sayıya ulaşan İstanbul’la kıyaslanamayacak kadar azdır. Fakat diğer vilayetlerle kıyaslandığında kayda değerdir. İzmir, basın hayatı açısından ülkemizin her zaman önemli bir bölge basını merkezi olmuştur⁵. Aynı zamanda Batı Anadolu’nun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel bir merkezi durumundadır. İzmir’in bu konumu, tabii olarak bölgenin diğer merkezlerini etkilemektedir. Bu etki, günümüzde olduğu gibi, Osmanlı’nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında da söz konusudur.

İzmir’in basın hayatı açısından bölgenin diğer merkezlerine ve özellikle Manisa’ya etkisi olumsuzdur. İzmir’in önemli bir bölge basınına sahip olması, yakınlığı dolayısıyla Manisa’da yerel basının geç doğmasına yol açmıştır. Geç doğan Manisa basını, yine İzmir basınıının etkisiyle yeterince gelişmemiştir. Yine de Cumhuriyet döneminin 1936-1955 yılları, Manisa basın hayatının dikkate değer bir canlılık gösterdiği yıllar olarak anılabilir.

Manisa’da basın hayatının II. Meşrutiyet’in ilanından biraz önce başladığına dair bazı bilgiler bulunmakla beraber⁶, henüz bu döneme ait bir gazete nüshasına ulaşılabilmemiş değildir. Fakat II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yayınlanan bazı gazete ve dergi nüshalarına kütüphanelerimizde tesadüf edilmektedir. Bunların içinde, en düzenli koleksiyonu günümüze kadar ulaşan, kendisini “haftalık gazete” olarak tanımlayan *İslâm ve Ulûm* dergisidir⁷. II. Meşrutiyet döneminin başlarında, basın hayatının en

---

göre, 1923-1940 yılları arasında yayın hayatına giren, kısa veya uzun ömürlü, her türden süreli yayın sayısı, İstanbul’da 846, Ankara’da 159 ve İzmir’de 77’dir.

² *Ahenk*, 22 Teşrin-i evvel 1324, s. 3.

³ Ömer Faruk Huyugüzel, *1928’e Kadar İzmir’de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, İzmir 1996, s. 73-74.

⁴ Kudret Emiroğlu, *Anadolu’da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet’in İlanı, Temmuz-Ağustos 1908*, Ankara 1999, s. 99. Listedeki İzmir ve Aydın rakamları toplanarak verilmiştir.

⁵ İzmir basını hakkında, bkz. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, ss. 109-111; Zeki Arıkan, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, (TCTA) I*, ss. 103-111; Turan Akkoyun, “Atatürk Dönemi İzmir Basınıının Genel Durumu”, *Son Yıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, (Haz. Tuncer Baykara), İzmir 1993, ss. 239-246; Huyugüzel, *a.g.e.*, ss. 47-77.

⁶ Enver Konukçu, “Pazarcıklı Mehmed Emin’in Neşrettiği Manisa Gazetesi (1909)”, *Manisa*, S. 5 (Ağustos 1983), s. 6.

⁷ Dergi hakkında, bu yazının ilk şekli ve geniş bir tanıtımı için, bkz. Nejdet Bilgi, “Manisa Basın Hayatının İlk Dergisi: İslâm ve Ulûm”, *Manisa Dergisi*, Sayı 18 (Aralık 1999), ss. 19-37.

hareketli kısmını dergiciliğin oluşturduğu bilinmektedir⁸. Dolayısıyla dergiciliğin câzibesi, *İslâm ve Ulûm*'u yayınlayanları da etkilemiş olmalıdır.

A. Yayın Bilgileri

Manisa'da yayınlanan ilk dergi olma özelliğine sahip olan *İslâm ve Ulûm*, 20x28 cm. ebâdındadır. Dergi mevcut koleksiyonlara göre, yalnızca 19 sayı yayımlanabilmiştir. Ancak, mevcut koleksiyonlarda 12. ve 13. sayılar bulunmamaktadır. Dolayısıyla elde sadece 17 sayısı mevcuttur. Her sayısı 8 sayfa olarak yayınlanan derginin ilk sayısı 8 Teşrin-i sâni 1324 (21 Kasım 1908) tarihini taşımaktadır⁹. Haftalık olarak yayınlanmakla beraber bazan periyodunu bozan derginin koleksiyonlarda yer alan 19. ve son sayısı, 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909) tarihini taşımaktadır. Derginin mevcut bütün sayılarına, birbirini takibeden sayfa numarası verilmiştir. Dolayısıyla derginin eldeki son sayısı 152. sayfada son bulmaktadır. Ancak, derginin 9. sayısı ile birlikte verilen tek sayfalık ilave ile bu sayı 153 olmaktadır. Derginin sayfa düzenlemesi ise iki sütun olarak yapılmıştır.

Derginin ayrıca kapağı bulunmamaktadır. İlk sayfa başlığın ve yayın bilgilerinin bulunduğu sayfadır. *İslâm ve Ulûm* başlığından önce sayı anlamında kullanılan “numro” ifadesiyle derginin kaçınıcı sayısı olduğu, fiyatı ve yayımlandığı gün ve tarih verilmektedir. Başlığın altında derginin muhtevasına ilişkin olarak şu ifade yer almaktadır: “Din-i Celil-i İslâm'ın Ahkâm-ı Münîfesinden ve Ulûm ve Fünûn ve Siyâsiyâtdan Bâhis Haftalık Gazetedir”. Ancak bu ifade 7. sayıdan başlayarak “Şems-i Hakikat Cemiyât-ı Mukaddesesi'nin Nâşir-i Efkârıdır” şeklinde değişikliğe uğramıştır. Derginin alt başlığı sayılabilecek bu ifadeden sonra, iki yatay çizgi arasında ve iki sütun halinde diğer yayın bilgileri yer almaktadır.

Derginin yayın bilgilerine göre sahibi ve müdürü Yenişehirli Ahmed Kemal'dir¹⁰. Ser-muharriri ise Hacı Abdizâde Ali Haydar'dır. Ancak 6. sayıdan başlayarak ser-muharriri ile ilgili ifade yayın bilgileri arasından çıkarılmıştır. Derginin idare yeri “Manisa'da Kurşunlu Han'da Dâire-i Mahsûsadır” şeklinde belirtilmektedir. Bu bilgi de 7. sayıdan başlayarak değiştirilmiştir. 7. ve sonraki sayılarda derginin yeni idare yeri ve matbaası, “Manisa'da Kanber Çeşmesi Kurbünde Dâire-i Mahsûsadır” şeklinde belirtilmektedir.

⁸ Bkz. Ali Birinci, “Meşrutiyet Matbuâtı (1324-1325)I-V”, *Kebikeç*, (Sayı 1995/2-1998/6); Bülent Varlık, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *TCTA*, I, ss. 112-125.

⁹ *İslâm ve Ulûm*'un yayın ruhsatının çıktığına dair haber, yayımlandığı tarihten 17 gün önce basında yer almıştır. Bkz. *Ahenk*, 22 Teşrin-i evvel 1324, s. 3. Aynı yerde *İslâm ve Ulûm*'la birlikte yayın ruhsatı aldığı belirtilen süreli yayınların isimleri şöyledir: *Edeb*, *Dürbin*, *Baros* ve *Revödoryan*.

¹⁰ Ahmed Kemal'in İzmir gazetelerinde yayınlanan yazıları da bulunmaktadır. Bunlardan tesadüf ettiklerimiz: Mahmud Esad Efendi aleyhine *Temmuz* gazetesinde yayınlanan yazıyı eleştirdiği yazıları, *Ahenk*, 13 Ağustos 1324, s. 3 ve 16 Ağustos 1324, s. 2'de bulunmaktadır; *Beyanülhak* adıyla yayınlanan kitabı hakkında, İzmir'de Rumca yayınlanan *Amaltiya* gazetesinde aleyhte yayın yapılması üzerine kaleme aldığı cevap yazısı, *Hizmet*, 24 Eylül 1324, s. 2-3'te yer almaktadır.

Derginin kütüphanelerimizde iki ayrı koleksiyonu bulunmaktadır. Bunlardan birisi İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde¹¹, diğeri de Akhisar Zeynelzâde Halk Kütüphanesi'ndedir¹². Ancak her iki koleksiyon da eksiktir.

Her nüshası 20 para olan derginin yıllık 50 sayı üzerinden abone bedeli, İzmir ve Manisa için 25, hâriç için 30 kuruştur. 6. sayıdan itibaren İzmir kaldırılarak sadece Manisa için 25 kuruş olduğu belirtilmiştir. Derginin altı aylık aboneliği bulunmamaktadır.

Basın tarihinin hemen her döneminde dergiler için abone meselesinin önemli bir konu oluşturduğuna şüphe yoktur. *İslâm ve Ulûm* dergisinin de kâr getirmeyen bir yayın faaliyeti olduğu, hatta türlü fedakârlıklarla çıkarıldığı ve bazı abone veya okuyucuların derginin bedelini ödemedikleri, "İhtar" başlığıyla verilen şu yazıdan anlaşılmaktadır¹³:

"Gazetemizin ne meşakkatle intişar etmekte olduğu bir dereceye kadar cümlelerin malûmudur. "*İslâm ve Ulûm*" nâmiyle şu gazeteyi çıkarmaktan maksâd-ı aslîmiz vatana hizmet olduğu şimdiye kadar zerreten maa isitîfade etmeyüb keseden sarf ederek neşriyâta devamımızla müsbet bir keyfiyettir. Biz; bir para istifade etmesek bile gazetemizi çıkarmak fikrindeyiz, fakat zarar da etmemeliyiz.

Ahâlî-i kirâm, kariinden bazılarının haftada isâbet eden iki üç meteliği vermemek için türlü türlü tas'ibâtı bize nefret verdiriyor. Bakınız arz edeyim: Herkes reyinde muhtar ise de diğerlerini de izar etmemek şart-ı a'zamdır. Bazılarına birinci nüshadan itibaren "*İslâm ve Ulûm*"ları gönderiyoruz. Sükût ederek kabul ediyor da tam bedelin tediyesi takarrüb ettiği sıralarda tahriren veya şifâhen gazeteyi iade ediyor. Şimdi insaf edelim. Beher nüshasının tab'ı bir hayli para sarfına, bin türlü külfetin ihtisârına mütevakkıf olan gazete neşrinde kendilerine itîmad olunagelen kariinden bazıları tarafından bu nuameleye düçâr olunursa insan ne hâl kesb eder tasavvur buyurulsun. Böylelerinin şimdiki hâlde isimlerini gazetemizle îlan edivermek pek münâsib ise de insâniyet nâmına tehir ediyoruz. Fimabad gazetemizi iade etmek isteyenlere ihtar ederiz ki hakkımız bulunan bir senelik gazete bedelini de beraberce irsâl etsinler."

İslâm ve Ulûm dergisi haftalık periyodunu 15 Kânun-ı evvel ile 5 Kânun-ı sâni tarihleri arasında bozmuştur. Bu durum mevcut koleksiyonlardaki 6. ve 7. sayılar arasındaki 20 günlük boşluktan anlaşıldığı gibi, 7. sayıdaki "İtizar" başlıklı yazıda da belirtilmektedir¹⁴. Yazıda bir iki sayılık boşluğun sebepleri olarak, kurban bayramının araya girmesi, idare yerinin değiştirilmesi ve matbaa satın alınması gösterilmektedir. Derginin periyodundaki ikinci ara, 15. ve 16. sayılar arasında yer almaktadır. 27 Şubat - 16 Mart tarihleri arasındaki 16 günlük aranın sebebi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

¹¹ Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, İstanbul 1986, s. 183.

¹² *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Kataloğu*, I, Ankara 1987, s. 120.

¹³ *İslâm ve Ulûm*, 20 Şubat 1324, nr. 14, s. 105.

¹⁴ *İslâm ve Ulûm*, 5 Kânun-ı sâni 1324, nr. 7, s. 49.

Derginin basıldığı matbaalar hakkındaki bilgiler, Manisa'da matbaacılığın tarihi açısından da önem taşımaktadır. Kütüphanelerimizdeki bazı kitapların yayın bilgilerinden hareketle, 1880'li yıllarda Manisa'da "Saruhan Sancağı Matbaası" adıyla resmi bir matbaa bulunduğunu biliyoruz¹⁵. Sancak matbaası dışında, Manisa'da özel bir matbaa bulunduğunu ise *İslâm ve Ulûm*'dan öğreniyoruz. Ancak, derginin ilk sayıları İzmir matbaalarında basılmıştır. Derginin ilk sayısında hangi matbaada basıldığı belirtilmemekle beraber, İzmir matbaalarında basılacağından söz edilmektedir. Ayrıca derginin düzenli yayınlanmasının Manisa'da "İâyıkıyla bir matbaa" açılmasına bağlı olduğu da belirtilmektedir. Bu ifadeden, Manisa'da bu tarihlerde matbaa bulunduğu, fakat yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Derginin ilk sayısında İzmir matbaalarının yoğunluğundan ve derginin periyodunun aksayabileceğinden söz edilmiştir. Fakat ikinci sayı da zamanında yayınlanabilmiştir. Konuyla ilgili olarak ikinci sayıda, "İhtar" başlığı altında şu bilgiler verilmektedir¹⁶: "Birinci nüshamızda şu aralık İzmir matbaalarının kesret meşguliyetinden bir iki nüshanın biraz fâsılâh neşr edileceği yazıldıysa da Keşişyan Matbaası gazetemizi her hafta pazartesi günleri muntazaman çıkaracağını kaviyen söz vermesinden bihamdilillah-i teâla İslâm ve Ulûm'un ikinci numerosunu da bu hafta vaz-ı enzâr-ı kariin ediyoruz."

İslâm ve Ulûm'un basıldığı matbaalara ilişkin bilgiler, her sayının son sayfasının alt kısmında belirtilmiştir. Buna göre, derginin 2 - 4. sayılarında İzmir Keşişyan Matbaası'nda basıldığı belirtilmektedir. İlk sayının da aynı matbaada basılmış olması muhtemeldir. 5. ve 6. sayılar ise Mizânü'l-Hukuk Matbaası'nda basılmıştır. Matbaanın yeri belirtilmemekle beraber, İzmir matbaaları arasında bu isimle bir matbaanın yer aldığı bilinmektedir¹⁷. Dergi 7. sayıdan başlayarak kendi matbaasında basılmıştır. 7. ve 8. sayılarında, "Manisa'da İslâm ve Ulûm Matbaası'nda", 9. sayıdan itibaren de "Manisa'da Hakikat Matbaası'nda" basıldığı belirtilmektedir. Dergide yeni bir matbaa kurulduğuna dâir bilgi yer almadığına göre, bu bilgilerden hareketle, İslâm ve Ulûm Matbaası'nun isim değiştirerek, Hakikat adını aldığı tahmin edilebilir. Fakat, *İslâm ve Ulûm*'un kendi matbaasında basıldığı 5 Kânun-ı sâni 1324 tarihli 7. sayısından sonra, İzmir basınında yayınlanan bir haberde, "Manisa'da Hakikat nâmiyle bir matbaa küşâdı için müstedî Hasan Fehmi Efendi'ye ruhsat verilmişdir" denilmektedir¹⁸. Bu durumda iki ayrı matbaadan söz etmek gerekmektedir. Şimdilik, bu matbaa veya matbaaların bu isimlerden biriyle, daha sonraki tarihlerde faaliyette olup olmadığına dâir herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁵ Bu matbaada basılan kitaplara örnek olarak bkz., Ali Haydar, *İcmâl-i Kavâid*, Manisa Sancak Matbaası, 1300; Ali Haydar, *İrşad*, Saruhan Sancak Matbaası, Manisa 1302.

¹⁶ *İslâm ve Ulûm*, 17 Teşrin-i sâni 1324, nr. 2, s. 9.

¹⁷ Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık 1839-1928 -Kitaplar, Kitapçılar, Matbaalar ve Kütüphaneler-*, İzmir 1996, s. 64. İzmir'de aynı adla yayınlanan ve aynı matbaada basılan bir de gazete bulunmaktadır. Bkz. Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 56, 74.

¹⁸ *Ahenk*, 15 Kânun-ı sâni 1324, s. 3.

B. Yayın Amacı ve Muhtevası

İslâm ve Ulûm dergisinin ne amaçla yayın hayatına girdiği, ilk sayısında izah edilmektedir. Derginin imtiyaz sahibi Yenişehirli Ahmed Kemal imzasını taşıyan “İfade-i Mahsusa” başlıklı yazıda, Kanun-ı Esasi’nin ilanıyla basın hürriyetinin ortaya çıktığı, “erbâb-ı kalemin” basın hayatına atıldığı ve bu durumun da kendileri gibi vatanseverlere cesaret verdiği belirtilmektedir. Alt başlığında yer aldığı gibi, derginin dînî, ilmî, fennî ve siyâsî nitelikli olduğu belirtilmekle beraber, siyasi yönüne ağırlık verilmeyeceği de vurgulanmıştır. Derginin ilk sayısında yer alan ve amacı, muhtevası ve teknik yönüne ilişkin bilgiler veren bu yazının metni şu şekildedir¹⁹:

“İslâm ve Ulûm’un ilk nüshasını neşre muvaffakiyetim mahza eltâf-ı ilâhiye, ruhâniyet-i peygamberiye semere-i behresidir. Bizim gibi iktidarsızların böyle bir emr-i ehemmi deruhdesi büyük bir hadnâşinaslık ise de Kanûn-ı Esâsîmizin ilânıyla dâire-i kanunda matbuatın serbestisi, erbâb-ı kalemin hemen erbâb-ı matbuata atılması bizim gibi vatan muhiblerine de bu cesareti verdi.

Bir gün, birader-i vefâşiarım, ser muharririmiz Ali Efendi geldi. Böyle bir dînî, ilmî gazete çıkarmaklığımızı söyledi. Zaten bu cihet benim de fikrimden geçiyordu, fakat malûmdur ki tettebbuat-ı amike üzerine çıkarılacak bir dînî, ilmî gazetede muavenâtın inzimâmı muktezi idi. Himmetleri var olsun Ali Efendi biraderimizle Manisa füzelâ ve erbâb-ı kaleminden birçoklarının bize izhâr-ı cihet-i muavenet edeceklerine kanaat-ı vicdâniye hâsıl etdim. İşte o himmet semeresi olarak da şu birinci nüshayı vaz’-ı enzâr-ı kariin ediyoruz.

Gazetemizin ruhsatı dînî, ilmî, fennî, siyasi olmak üzere istihsal edildiyse de biz en ziyade dînî, ilmî, fennî cihetlerine hasr-ı kalem edeceğiz.

Siyasi kısımdan bazen öte beri şeyler yazacak isek de o vazifeyi diğer refiklerimize terk etmek isteriz.

İlerideki hatt-ı hareketimiz bunu tamamiyle tayin edecektir.

İslâm ve Ulûm’un tarz-ı tahririni ibtidâ sâde ve açık bir tarzda yapmağı düşündük. Şu kadar ki dînî, ilmî, felsefi bahisleri o yolda yazmak pek kolay şeylerden değildir. Bunu erbâb-ı kalem tasdik eder. Âcizlerini tanıyanlar pek âlâ bilirler ki sâde lisânın meftunuyum fakat bunun husûlü zamana; vesâitin tamam halde olmasına mütevakkıfdir.

Gazetemiz haftalık suretiyle çıkacak ve sekiz sahifeden müteşekkil olacaksa da şu aralık bir iki nüshayı biraz fâsılalı çıkarmağa mecburuz. Bu da İzmir matbaalarının kesret meşguliyetindendi. Müşkilât-ı mezkûre mündef’ oluncaya kadar o halde devam zaruridir. Zaten İslâm ve Ulûm senevî elli forma ve nüshadan ibaret olacağından abonelerimiz bu cihetden bir zarar görmezler zan ederim. İnşallah Manisa’da lâyıkıyla bir matbaa açılır da bu intizamsızlıktan tamamiyle kurtuluruz.

¹⁹ Ahmed Kemal, “İfade-i Mahsusa”, *İslâm ve Ulûm*, 8 Teşrin-i sâni 1324, nr. 1, s. 1-2.

II. Meşrutiyet Döneminde Manisa'da Yayınlanan İslâm ve Ulûm Dergisi

Hatime olarak şunu da arz etmek isterim ki hizmetimiz ahâli-i kirâmın rağbetiyle münâsib olacak. Tevfik ise Hakk'dandır."

Dergi bu yazıda da belirtildiği gibi, daha çok dînî konuların işlendiği bir süreli yayındır. Ancak dînî konuların önemli bir kısmının siyasi muhtevalı olduğu da görülmektedir. Mesela müslim - gayr-ı müslim ilişkileri, İslâm ve hürriyet, şer'i siyaset, siyasi adâlet gibi konular dînî açıdan ele alınmaktadır. Dergide güncel konulara veya yerel haberlere çok az da olsa yer verilmiştir. Edebi yazılar ise yok denecek kadar azdır. Bu çerçevede üç-beş tane şiir ve methiye yer almaktadır.

Derginin ilk sayısında yer alan ve dergi ile aynı başlığı taşıyan yazının yazarı²⁰, "Pek çok gençlerimiz hususiyile tahsil görmüş mütefenninlerimizin muamelât-ı dînîyece gösterdikleri kayıdsızlığı kemal-i esefle" karşılamakta, "din bâbındaki cehlimiz bir cehl-i umûmîdir" şeklinde kanaatini belirtmektedir. Dolayısıyla derginin yayın amacının, her şeyden önce dînî bilgisizliğin giderilmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hatta aynı yazıda, derginin bu alanda bir ihtiyacı karşılayacağı için yardımda bulunulması yönünde bir ima sezilmektedir. Yazının devamında kullanılan, "Eslâf-ı a'zamımız söylemedik söz bırakmamışlar" şeklindeki ifade, derginin sahasında iddialı olmadığını da göstermektedir. Ayrıca *Beyânü'l-Hak*, *Sırat-ı Müstakim* gibi dergilere ihtiyaç bulunmakla beraber, bunların fiyatlarının çok yüksek olduğu da ilave edilmektedir.

Dînî konuların işlendiği -bir kısmı tercüme olan- yazıların dışında, karşılıklı dînî tartışmaların yapıldığı yazılar da bulunmaktadır. Meselâ Fâtih dersiamlarından Mehmed imzalı yazıda²¹, daha önce Yaya köyünden Mehmed Basri imzasıyla yayımlanan, "Kitâb-ı Hilkatden Bir Yaprak: İnsan" başlıklı yazıdaki²² görüşlere itiraz edilmektedir. Mehmed Basri, bu itiraz yazısına katılmadığını açıklayan bir cevap vermiştir²³. Bu karşılıklı yazıların temel konusu, insanın ve ruhun mahiyetiyle ilgilidir. Ayrıca derginin, ibadetle ilgili bazı uygulamaların doğru olup olmadığına dâir bir yarışma açtığı da görülmektedir. Yarışmanın başlığı "Mesâil-i Selâse" (üç mesele) şeklindedir. Dergi, dînî meselelerle ilgili olarak sorulan üç soruya, uygun cevap verenlerin yazılarını aynen yayınlamayı ve dergiye bir yıllık ücretsiz abone yapmayı vaad etmektedir²⁴. Nitekim dergiye geldiği belirtilen çok sayıdaki cevap yazıları arasından uygun görülenler yayınlanmıştır²⁵.

²⁰ M. Ayın, "İslâm ve Ulûm", *İslâm ve Ulûm*, 8 Teşrin-i sâni 1324, nr. 1, s. 7.

²¹ *İslâm ve Ulûm*, 19 Kânun-ı sâni, nr. 9, s. 72.

²² *İslâm ve Ulûm*, 15 Kânun-ı evvel, nr. 6, s. 44-46.

²³ M. Basri, "Cevab", *İslâm ve Ulûm*, 2 şubat 1324, nr. 11, s. 84-85.

²⁴ *İslâm ve Ulûm*, 15 Kânun-ı evvel, nr. 6, s. 46. Bu üç mesele şu şekilde sıralanmaktadır: 1- Kur'ân-ı Kerim okunurken istima'-ı vâcib olmağla farzlardan evvel üçer defa İhlas-ı şerif kıraati câiz midir? 2- Bayram hutbelerinde hatib efendi ile beraber cemaatin tekbir getirmesi muvafık-ı şer'i midir? 3- Cuma namazları akîbinde cemaatin istiğfarla dua etmek üzere ayağa kalkması doğru mudur?

²⁵ Bkz. *İslâm ve Ulûm*, 5 Kânun-ı sani 1324, nr. 7, s. 53-54; 20 Şubat 1324, nr. 14, s. 107-111; 27 Şubat 1324, nr. 15, s. 117-120.

C. Meşrutiyete İlişkin Görüşler

Derginin ilk sayısında yer alan ve yayın amaçlarının belirtildiği yazıda, Kanûn-ı Esâsî'nin ilânı ile basın hürriyetinin başlaması ve bu yüzden erbâb-ı kalemin basın hayatına atılması olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Yine ilk sayıdaki başka bir yazıda kullanılan, “Şu kadar var ki o menfur devr-i istibdadda mebâhis-i dînîyemizden bahs etdirilmeye, etdirilmeye o dereceye vardık ki bu gün hemen umûmiyetle ahkâm ve fezâil-i dînîyeden bîhaber bulunuyoruz der isek mübalağa etmiş olmayız” ifadesi, dergiyi yayınlayanların Sultan II. Abdülhamid yönetiminden memnun olmadıklarını göstermektedir. Aynı yazıda II. Meşrutiyet dönemi “devr-i hürriyet” olarak tanımlanmaktadır²⁶. Dergideki yazıların çoğunda, istibdâdı yeren veya meşrutiyeti öven ifadeler bulunmaktadır.

Derginin meşrutiyet, istibdad, seçim gibi kavramlara bakışı, Manisa Tabur Kâtibi Mehmed Şerif imzalı, “Mebus Beylerden Bir İstirham” başlıklı yazıda daha açık bir şekilde görülmektedir²⁷. Yazıda mebuslara hitabeben, “*Beyler! Vazîfeniz pek mühim ve ehemmiyeti derecesinde nezâketlidir. Memur olduğunuz hukuk-ı meşrua-i milletin muhafazası birinci derecede sizin dirayet, fetânet, zekâvetinize; ulvî hak-bîn-i vicdanınıza tevdi edilmiş; ikinci derecede her türlü mehâlîke ve taarruzâta sinisini hedef eden ve milleti uğrunda fedâ-yı nefsi câna minnet bilen kahraman orduya mevdu’ bulunmuşdur. Ordu askerleri Resne, Ohri kahramanlarıyla İzmir Fırkası efrad-şecaat-ı nihâdî zâbitleriyle beraber İttihad ve Terakki cemiyet-i muhteremesinin emrine mutâvatla süngü kuvvetiyle otuz iki seneden beri müstebidler tarafından esir edilmiş olan milletin hürriyetini istirdâd etdiler, Meşrutiyet binâ-yı dilârâsının temelini kurdular. Şimdi o binanın duvarlarını ve sâksını ikmal, her türlü tehlikeden îlânihaye masun ve mahfuz kalmak üzere hiçbir taraftan rahne bırakılmaması iktidar ve tedâbir-i hakimânelerine kalmışdır.*” denilerek, meşrutiyetin temelini ordunun attığı, binasını kurmanın da siyasilere düştüğü vurgulanmaktadır. Yazının devamında siyasilere ülke yönetiminde sorumlu ve muktedir olup, yerinde ve zamanında gereken davranış ve tavır sergilemeleri istenmekte ve “rey-i metin kuvvetli askerden daha ziyâde vatana hâdimdir” denilmektedir.

D. Dönemin ve Manisa'nın Gündemi

Manisa'da yayınlanan ve daha çok dîni ağırlıklı olan dergide, zaman zaman bazı güncel konulara da girilmektedir. Bu konulardan birisi Avusturya'nın işgal altında tuttuğu Bosna Hersek topraklarını 6 Ekim 1908'de ilhak etmesi üzerine başlatılan boykottur. Boykotta halktan Avusturya mallarının satılmaması, alınmaması ve kullanılmasından istenmektedir. Özellikle büyük şehirlerde ilgi gören boykotun, Manisa'da fazla yaygınlaşmadığı ve hatta hocalar ve talebelerinin bu hususta kayıtsızlık gösterdiği Said Âli imzalı, “Açık Mektub -Manisa'da Hoca Efendilere-” başlıklı

²⁶ M. Aydın, “İslâm ve Ulûm”, *İslâm ve Ulûm*, 8 Teşrin-i sâni 1324, nr. 1, s. 7.

²⁷ Mehmed Şerif, “Mebus Beylerden Bir İstirham”, *İslâm ve Ulûm*, 17 Teşrin-i sâni 1324, nr. 2, s. 15-16.

yazıda²⁸ dile getirilmektedir. Yazıda, “Avusturya’ emtiasına karşı açılan ‘Harb-i iktisâdî’den küçük, büyük, gani, fakir hangi bir sâhib-i hamiyet vardır ki memnun kalsın? Çünkü onlar her ma’nasiyle bizim hukukumuzla, hakk-ı sarîh ve meşrûumuzla tecavüz ve mevcudiyet-i maddiye ve maneviyemize taarruz etdiler ve hâlâ da ediyorlar” denildikten sonra, buna boykotajla cevap verildiği ve böylece intikam alındığı ilâve edilmektedir. Yazının devamında boykotajın bütün ülkeye yayıldığı belirtildikten sonra, Manisa’daki durum şu şekilde dile getiriliyor: “Memâlik-i Osmâniye’nin her şehir ve kasabasında, hatta her karyesinde tatbik edilen ve büyük bir arzu, intifa-ı nâ-pezir bir iştîyak ile takib olunan şu muameleye memleketimiz halkının da iştirakini görmekle mübâhi iken teessüflerle, hayretlerle müşahede edegeldiğimiz bir hâli, bir hâl-i merâret-i iştîmâli söylemek istiyoruz. Bu da bugüne kadar en ziyade itimad etmek istediğimiz ve her hususda eserlerine iktifaya âmâde bulunduğumuz hoca efendilerimizle talebe-i ulûmun işte bu mesele hakkındaki tekâsülleri, müsamahakârlıklarıdır.

Bu; öyle bir şey ki; yürekler sızlatır, kalbler karar ve gönüllerde deva nâ-pezir cerihalar açar.

Hoca efendiler; ey ikbâl-i din ve ümmet olan zevât-ı muhtereme! Cüzi, pek cüzi bir teemmül ve bir müllahaza neticesinde siz de tasdik edeceksinizdir ki; memâlikimizin mühim bir uzvunu kendilerine mâl etmek suretiyle cüretyâb-ı tecavüz olan Avusturyalılar’a karşı yapılan şu muamele muvafık-ı nefsu’l-emirdir.

Sizin bu bâbda emsal göstermek istediğiniz müfti ve hâkim efendiler ise vicdanına, hamiyet ve ulüvv-i cenablarına emin bulunduğumuz zevât-ı muhteremedendirler. Onların da bu hususa iştiraklerini hem de yakın zamanda görmekle mübâhi oluruz ve olursunuz. Siz ancak ricamızı kabul ve mesulümüzü is’âf ederek hele bir kere şu Avusturya fesleri evvel emirde atın.”

1908 yılı sonlarına doğru, silah altında bulunan askerlere kışlık elbise yardımı için bir komisyon oluşturulduğunu belirten ve Manisa Kadrihâne Şeyhi Emin imzasını taşıyan yazıda, konuyla ilgili şu bilgi veriliyor²⁹: “Manisa Redif Taburu Binbaşısı hamiyetperver Sâmi Beyefendi’nin riyasetiyle teşekkül eden komisyonda silah altında bulunan asker arkadaşlarımızın muhtacı bulunduğu melbusât-ı şitâyesiyile taburumuzun ihtiyacâtına medar olmak üzere ahâli-i hamiyetmendânın arzusuyla cem edilmekte bulunan ianeye Manisamız’ın ulema ve meşâyih ve eşrâf-ı belde her gece kışla-i hümayunda toplanarak herkesin arzusu mikdarı hediye itasında buldukları kemâl-i şükranla görülüyor.” Yazının devamında, bu yardımların, Peygamberin merhamet ve insafla ilgili hadislerine bağlılık anlamına geldiği belirtilmektedir.

²⁸ Said Âli, “Açık Mektub -Manisa’da Hoca Efendilere-“, *İslâm ve Ulûm*, 24 Teşrin-i sâni 1324, nr. 3, s. 24. Said Âli’nin, “Manisa’nın Kara Günleri” isimli akıbeti meçhul el yazması kitabın yazarı Sait Ali Kutluer olması muhtemeldir. Ayrıca bu isimle ilgili olabilecek bir yazıya, İzmir basınında tesadüf edilmiştir. Bkz. Manisa: Hocazâde Said Âli, “Yaşasun Hürriyet, Var Olsun Asker, Yaşasun İttihad ve İttifak”, *Ahenk*, 18 Temmuz 1324, s. 1.

²⁹ “Aldığımız Varakadır”, *İslâm ve Ulûm*, 1 Kânun-ı evvel 1324, nr. 4, s. 32.

Bu tarihlerde Manisa'da faal olan Feyziye Mektebi ile ilgili küçük bir habere de yer verilmiştir. Habere göre Feyziye Mektebi muallim-i sâlisliği (üçüncü öğretmenliği) boş olduğundan, belirtilen gün ve saatte Maarif Komisyonu'nda sınav yapılacaktır. Adayların şahadetnâme veya ehliyetnâmeleriyle söz konusu yer ve saatte sınavda bulunmaları gerektiği belirtilmektedir³⁰.

Dergide yayınlanan, Manisa Alaybey Mahallesi sakinlerinden Balıcalı Hacı İbrahim imzalı mektupta, Muradiye Mektebi muallimi Mehmed Efendi'den, "zaman-ı istibdad'da" alışkanlık haline getirdiği "istifade-i şahsiye" ve "husûmet" sebebiyle davacı olduğunu yazmaktadır. Mektup sahibi Hacı İbrahim, hâkimin şâhitlerine iltifat etmediğini ve bu "zaman-ı hürriyet ve adâletde" de mahkeme yolsuzluklarının devam etmesinden şikayetçi olduğunu ilâve ederek, yetkililerin mahkemeleri daha iyi hâle getirmesini istemektedir³¹.

Dergide sosyal konuların da ele alındığı görülmektedir. Henüz günümüzde de çözülemeyen önemli sosyal meselelerden birisi olan dilencilik konu edildiği yazıdaki şikayet konuları, bugünkünden pek farklı gözükmemektedir. Manisa'dan M. Kâzım imzasını ve "Dilenciler" başlığını taşıyan yazı şu şekildedir³²:

"Sehâvet, memduh ve makbul ise de ve esefâ ki şu aralık bir takım suiistimalâta sebep oluyor. Ahâlimizin bu güzel huyuna itimâden bu guruh-ı seele girdikçe artıyor. Öyle değil mi ya? Sehâvet; mahall-i meşruuna sarf edilmezse bu darü'l-mamureler birer tenbelhâne olacağı şübhesizdir.

Evet! Guruh-ı seele içinde öylelerine tesadüf ediliyor ki taşı tutsa suyunu çıkaracak derecelededir, bu gibiler gündüzün çalışırlar, akşam oldu mu aç gözlülükle kapı kapı dolaşırlar, güya bir takım illetle muzdarib imiş gibi evzâ-i garîbede de bulunurlar. Hele bir takımlar da var ki bir alacağı varmış gibi insana musallat olurlar. Bazıları da kisve-i dervişaneye bürünerek tarik-i aliyeye-i eâzım pirânunun icrâ-yı âyin için bıraktıkları yadigâr ve mukaddes şeyleri âlet-i tese'ül ittihaz etmekden teeddüb etmezler. Emin olmalıyız ki böyleleri bizdeki cömerdliğe güvenerek gittikçe azıtmakta, o eskâr-ı sakimelerinde pâye-dâr olmaktadırlar.

Bunlardan hakikaten çaresiz, muhtac-ı sadaka olanları hakkında bir şey söylenemezse de biz sağlam olanlarını tefrikle vazife-i insaniyeti o suretle îfa etmeliyiz. Kisve-i fakirâneye bürünerek halkı iğfale çalışan, daha doğrusu vücudu atâletle meşhûn bulunduğu için böyle sefaletle yaşayanlar tese'ülden men' edilince yapılacak vezaif-i insaniye git gide mecrâ-yı tabi'isini bulacağı derkârdır.

Bu meselede nazar-ı dikkati câlib diğer bir nokta kalır ki hakikaten illetli, behakkı fakir olanların ikmâl-i esbab-ı taayyüşleridir. Bu da herkesden hamîyyeten münasib mikdar îâne cem' etdirilmesiyle husûl-pezir olur. Bu teşebbüsün mucib-i mihnât alacağı şübhesizdir. Hatta bu tedbirle değil midir ki Musevi vatandaşlarımızın

³⁰ *İslâm ve Ulûm*, 5 Kânun-ı sâni 1324, nr. 7, s. 56.

³¹ *İslâm ve Ulûm*, 5 Kânun-ı sâni 1324, nr. 7, s. 56.

³² *İslâm ve Ulûm*, 16 Mart 1325, nr. 16, s. 125-126.

meydân-ı sefâletde hiç dilencileri yoktur. Burası nazar-ı dikkate alınırsa tedbir-i mezkûrun ne derecelerde lüzumu olacağına kail olabiliriz.”

Dergide yer alan bir haber de, medrese öğrencilerinin askere alınması ile ilgilidir. Soma'ya bağlı Tarhala'daki Minareli Cami-i Şerifi Medresesi öğrencilerinden bazılarının, “eshâb-ı agrâz”ın ihbarıyla askere alınmak istendiğine dâir imzalı mektuplar geldiği belirtilmektedir³³.

Dergide yayınlanan imzası mahfuz bir okuyucu mektubunda, Manisa şehrinin cadde ve sokaklarının, kışın diz boyu çamurdan, yazın da gözleri ve kulakları dolduran tozdan kurtulamadığından şikayet edilmektedir. Konu, yeni tayin edildiği belirtilen belediye reisinin dikkatine sunulmakta ve çare bulunması istenmektedir³⁴.

E. Basınla İlişkiler

İslâm ve Ulûm'un yayın hayatına girmesinin ardından İstanbul ve İzmir'deki bazı gazete ve dergiler tarafından tebrik edildiğini, bu tebriklere verilen karşılıklardan öğrenmekteyiz. Derginin yayın hayatına girmesini ilk kutlayanlar İzmir'de yayınlanan *Ahenk* ve *Hizmet* gazeteleri³⁵ olmuştur³⁶. Ardından *Sedad*, *Tanin* ve *Mekârimü'l-Ahlâk*

³³ *İslâm ve Ulûm*, 16 Mart 1325, nr. 16, s. 128. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra medrese öğrencilerinin de askere alınmaları kararlaştırılmıştır. Özellikle İstanbul başta olmak üzere fazla sayıda medrese öğrencisi bulunan yerlerde bu karar tepkiyle karşılanmıştır. Hatta 31 Mart ayıklanmasına katılanların önemli bir kısmını biraz da bu sebeple medrese öğrencileri oluşturmuştur. Bkz. Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayıklanma 31 Mart Olayı*, Ankara 1994, s. 32.

³⁴ *İslâm ve Ulûm*, 15 Kânun-ı evvel 1324, nr. 6, s. 46-47.

³⁵ *İslâm ve Ulûm*, 17 Teşrin-i sâni 1324, nr. 2, s. 16. *Ahenk*: 1895 yılında Mehmed Necati tarafından İzmir'de yayın hayatına sokulan ve 1930 yılına kadar yayınlanan günlük gazete. *Hizmet*: 1886 yılında Mehmed Şerif tarafından İzmir'de yayınlanmaya başlayan gazete. Bkz. Huyugüzel, a.g.e., s. 47-52.

³⁶ “Erbâb-ı fazl ve kalemden Yenişehirli Ahmed Kemal Bey'in Manisa'da İslâm ve Ulûm namıyla neşrelediği risâle-i müfide-i ilmîyenin birinci nüshası sahâ-i matbuatda. Nâil-i hayat-ı sermedi olmasını temenni eyleriz.” *Hizmet*, 12 Teşrin-i sani, 1324, s. 3. “Manisa'da intişar için ruhsat-ı resmîyesi istihsal olunan İslâm ve Ulûm'un birinci nüshası sahâ-i zîb intişar oldu. / Füzela-yı nuharririmizin, faal ve çalışkan gençlerimizin âsâr-ı kalemiyelerini ihtivâ edecek olan bu risâle -ki münderecâtının kısm-ı küllisi yerli mahsulü olacak, burada yazılacak ve burada tercüme edilecektir- memleketimiz için büyük, cidden pek büyük muvaffakiyetlerdendir. / Sâf ve pâk bir arzu, âli ve girân-bahâ bir emel neticesi olarak katîyen bir menfaat ve ticaret fikrine istinad etmiyerek neşrine başlanılan bu risâlenin devr-i makhur-ı istibdadda şiddetle memnû bulunması dolayısıyla ahkâm ve esrâr-ı diyânet-i İslâmîye'ye dâir hiçbir meselenin telkin ve tahrir edilememesinden ve hiçbir Müslim'in bir şeyi duyub işidememesinden nâşi jeng-i cehâlet ve zelâletle paslanan ve hatta kararan kulüb-i İslâmîyânı yeni başdan tenvir edeceği bî-reyb ve gümandır; binaenaleyh okuyub anlamak şerefinden nasıbdâr olan her tâlib-i hakkın bunları kıraatle tezyin-i zât ve sıfat eyleyeceği cihetle müessisleri şâyân-ı takdir ve istihsandır. / Devam-ı muvaffakiyetleri eltâf-ı sübhâniyeden memul ve mümtazırdır.” *Ahenk*, 13 Teşrin-i sâni 1324, s. 3.

gazete ve dergileri kutlamıştır³⁷. Kutlamalar *Sırat-ı Müstakim*, *Mülhakat*, *Konya*³⁸ ve *Beyânü'l-Hak*³⁹ gazete ve dergileriyle sürmüştür.

Sonuçlanıp sonuçlanmadığı tespit edilememekle beraber, *Hizmet* gazetesi tarafından 1908 yılı sonlarına doğru, İzmir ve çevresinde yayınlanan gazetelerin yazarlarının yazılarının yer alacağı ortak bir kitap yayınlanması tasarlanmıştır. Kitabın satışından elde edilecek gelirin, askerler için oluşturulan “Hediye-i Şitâiye” komisyonuna verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede *İslâm ve Ulûm* dergisi yazarı Haydar Efendi'nin bu kitaba, “İslâmiyetle ulûmun münâsebetine dâir” bir makale ile katılacağı belirtilmektedir⁴⁰. Bu da *İslâm ve Ulûm*'un, henüz başka bir süreli yayının bulunmadığı Manisa'yı, bu alanda temsil ettiği anlamını taşımaktadır.

İslâm ve Ulûm bu tebrikler dışında, diğer gazete, dergi veya bunların yazarlarıyla karşılıklı takdir veya eleştirilere de girmiştir. *Hizmet* gazetesinde 7 Ocak'ta şu haber yayınlanmıştır⁴¹: “*Manisa'da münteşir İslâm ve Ulûm refikimizin yedi numaralı nüshasında Hacı İbrahim imzasıyla hâkim efendi aleyhine yazılmış bir varaka gördük. Manisa hâkiminin iffet ve iktidarı zebanzed olduğu ve serbesti-i matbuatdan bilistifade bir takım eshâb-ı agrazın menâfi-i gayr-ı kanuniyelerini tervec maksadiyle gazeteleri âlet-i şahsiyât ittihazına çalışageldikleri malûm bulunduğu halde refikimizin tahkikat-ı mahsusa icraasıyla kanaat-ı kâmile-i vicdaniye hâsıl etmeden böyle bir varakaya sahifelerinde yer göstermesi âdâb-ı matbuatla kabil-i tevfiik olamayacağından bâdema derc edeceği evrak münderecatını ariz ve amik tahkik etmesi ve ona göre kabul ve derc eylemesi lüzumunu hasberrüfeka hâlisane tavsiye ederiz.*” Bu haber üzerine, *İslâm ve Ulûm* tarafından *Hizmet* gazetesine açıklayıcı bir yazı gönderilmiş ve bu yazı 16

³⁷ *İslâm ve Ulûm*, 1 Kânun-ı evvel 1324, nr. 4, s. 32. *Sedad*: II. Meşrutiyet döneminde, İzmir'de Hasan Rifat tarafından yayınlanan günlük gazete. Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 58. *Tanin*: II. Meşrutiyet döneminde başladığı yayım hayatını bazı aralıklarla Cumhuriyet döneminde de sürdüren, Hüseyin Cahit, Hüseyin Kazım ve Tevfik Fikret tarafından İstanbul'da yayınlanan günlük gazete. *Mekârimü'l-Ahlak*: II. Meşrutiyet döneminde Hafız Mehmed Tevfik tarafından İstanbul'da haftalık olarak yayınlanan dîni ve edebi nitelikli dergi. Duman, *a.g.e.*, s. 249,388.

³⁸ *İslâm ve Ulûm*, 15 Kânun-ı evvel 1324, nr. 6, s. 48. *Sırat-ı Müstakim*: II. Meşrutiyet döneminde Eşref Edib tarafından yayınlanan dîni, ilmî dergi. *Konya*: Konya'da haftalık olarak yayınlanan vilayet gazetesi. Duman, *a.g.e.*, s. 211,360. *Mülhakat*: II. Meşrutiyet döneminde Ömerbeyzâde Ahmed Refik tarafından merkezi Nazilli olmak üzere İzmir'de basılan haftalık gazete. Ali Birinci, “Meşrutiyet Matbuâtı (1324-1325)/IV”, *Kebikeç*, S. 5 (1997), s. 66. İlk sayısının çıkması üzerine yayınlanan bir haberde, haftada iki defa çıkacağı yazmaktadır. *Ahenk*, 15 Teşrin-i sâni 1324, s. 2.

³⁹ *İslâm ve Ulûm*, 5 Kânun-ı sâni 1324, nr. 7, s. 56. *Beyânü'l-Hak*: II. Meşrutiyet döneminde Şehri Ahmed Efendi ve Nasuh Efendizâde Mustafa Asım tarafından yayınlanan dîni, edebi ve siyâsî haftalık dergi. Duman, *a.g.e.*, s. 45.

⁴⁰ *Hizmet*, 4 Kânun-ı evvel 1324, s. 2.

⁴¹ *Hizmet*, 7 Kânun-ı sâni 1324, s. 3.

Ocak'ta *Hizmet* gazetesinde yayınlanmıştır⁴². Ardından *İslâm ve Ulûm*, "Kariin-i Kirâma" başlığını taşıyan imzasız bir yazı yayınlamıştır⁴³. Yazının metni şu şekildedir:

"Gazetemizin imtiyazı dîni, ilmî, fennî, siyasi olmak üzere istihsal olunduysa da şimdiki halde sahifelerimiz sekiz sahifeden ibaret ve evrâk-ı vâride de hayliden hayli tekessür etmekte olmasından "Beyânü'l-Hak" refikimizde olduğu gibi siyasi ve havadis-i mahalliye kısmı açılmamakda ve yalnız bir, iki sütununu bu kabil evrâka tahsis edegelmekdeyiz. Halbuki bazı taraflardan bu da zâid görülüyor, böyle şeyler yazılmasın deniliyor. Eshâb-ı müracaatdan bazıları ise getirdiği evrâka süzişli istirhamla derc ettirmek istiyor. Biz de; Manisa'da diğer bir gazete henüz intişar etmemekte olmasından tahkikat-ı mükemmele ile gönderdikleri ve getirdikleri evrâka derc ediyoruz. Fakat; kariben şehrimizde "Manisa" gazetesi intişar edeceğinden istemiyerek deruhde edegeldiğimiz bu vazifeyi bittabi' ânlarla terk edeceğiz.

Sırası gelmişken arz edeyim ki bu yolda gönderilen evrâka tarafgirâne hemen gazetemize geçirivermiyoruz. Belki bu hususdaki tahkikat ve tedkikatımız rüfeka-yı sâiremizden fazladır. Ezcümle gazetemizin 7 numarolu nüshasında Balıcalı Hacı İbrahim imzasıyla derc ettiğimiz varaka üzerine muhterem "Hizmet" gazetesinde bize hitaben bir fikra okuduk. Bununla arkadaşımız hasbe'l-rüfeka ariz ve amik tedkikat ve tahkikat icra ve âna göre gazetemize geçirmekliğimizi tavsiye buyuruyorlardı. Biz; mahal ve mevkiî olmadığı halde refikimizin bu tavsiyelerini aynen kabul ettik. Aradan birkaç gün geçti. "Mustafa" imzasıyla hiç aslı olmadığı halde tagyir-i hakikatle garazkârâne yazılan ve zerreten mâ hakikate temas etmeyen bir mektubu bîtarafliğından bahisle hiç tahkikat icra etmeksizin Manisa'da meccânen dağıdılmak üzere "Hizmet"e geçiriverdiler! Hem de hakikat-ı hâl arz ettiğim gibidir. Ne garib şey! Muhterem refikimiz bu muameleyle iki gün sonra tarafgirliğini celi surette isbat etdiler. Mahaza; muhterem "Hizmet" dahil-i vilâyetde hepimizden kudemli olmasından yine kendisine hürmet-i mahsusamız bâkidir. Himmetlerine daha bir cihetden müteşekkîrîz. O da tarafımızdan gönderilen tezkibnâme'yi kabul ve 16 Kânun-ı sâni tarihli nüshasına hemen derc buyurarak ahâli-i kirâma hakikat-ı hâli bildirmek lütfunda bulunmalarıdır. İnşallah bundan böyle sevgili arkadaşımız da bize etdikleri tavsiye ile amel ederler de daima hoş geçiniriz."

Dergide yayınlanan bir takdir yazısı ise, derginin sahibi Ahmed Kemal imzasını ve "Köylü Muharriri Selim Mizrahi Efendi'ye" başlığını taşımaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İsmail Sıdkı ve Mehmet Refet tarafından İzmir'de yayımlanan *Köylü*⁴⁴

⁴² Yenişehirli Ahmed Kemal, "Hizmet Ceride-i Muhteremesine", *Hizmet*, 16 Kânun-ı sâni 1324, s. 3.

⁴³ *İslâm ve Ulûm*, 19 Kânun-ı sâni 1324, nr. 9, *İslâm ve Ulûm*'ün İlâvesi. İlave numarasız tek sayfa olarak basılmıştır. Bu imzasız yazının, ifade şeklinden hareketle, derginin sahibi Ahmed Kemal'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Bkz. Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet", *TCTA*, I, s. 109; Birinci, "Meşrutiyet Matbuâtı-IV", s. 62.

gazetesi yazarı Selim Mizrahi'ye hitaben kaleme alınan yazıda, basın hayatının sıkıntıları paylaşılmaktadır. Yazının metni şu şekildedir⁴⁵:

“Zât-ı âlilerini âlem-i matbuâtta öteden beri tanır ve sevimli yazılarınızı her an okumak isterim. Çünkü doğru düşünür, vatanın terakkisine hâdim fikirlerinize gelen her şeyi -benim gibi- bilâ fütur yazmak ve söylemek istersiniz. Bu tabiatlarınızı öteden beri bilirim, hemfikiriz fakat bir münasebet olub da hâlâ görüşemedik; İnşaaallah görüşürüz.

Ne yalan söyleyeyim 'Köylü'de birkaç gün evvel “Açlık... Ah Açlık” serlevhali makale-i vâkıfânelerini okuduğum zaman isâbet-i reyinizden o derece sizi sevmişdim ki târif edemem. Hatta gazetemle alenen edâ-yı teşekkürü bile vazifeden görmüşdüm. Anı takiben yazdığınız “Adam Sen de ... Allah Kerim” makaleniz fikrimi tagyir ederek öteden beri giriftarı olduğum o elim hissiyât bu münasebetle yine baş gösterdi. Bu sebeble birkaç söz söyleyeceğim.

Orada diyordunuz ki: “Dün ehîbbâdan birisiyle görüşürken bahs gazetelere intikal etdi. Dedim ki “Açlık ... Ah Açlık” urvanlı makalemi nasıl buldun? Yazılarım doğru mu? Muhatabım cevaben dedi ki: Adam sen de! Bunları düşüncecek kala kala sen mi kaldın? Böyle yazıb da zenginlerimizi gücendirmende ne mânâ var? Âlem iş bulamıyormuş aç kalyormuş, zenginler fabrikalar açmalı sanayihâneler yapmalı imiş. Senin ne vazifen? Korkma kimse ... aç kalmaz. Şimdiye kadar açlıktan ölenini görmedik. Allah kerimdir. Doğrusu muhatabımın şu cevabı beni son derecede müteessir etdi. Ne büyük kaygısızlık ne kadar düşünmemezlik, ne sahte tevekkül!..

Azizim Mizrahi Efendi! Hiç teessüf etmeyin bu hal bizim de başımızda! Hem de sizden ziyadedir. Size ehîbbânızdan olacak zât yanınıza kadar gelib görüşmek tenezzülünde olsun bulunmuş! Bizde o da yok! Bu; tuhafınıza gitmesin. Âcizî İslâm ve Ulûm'u çıkarmazdan evvel, âlem-i matbuata atılıb da keseden sarf ederek vatanuma hizmet etmek lüzumunu hissetmezden akdem epeyce dostlarımız olacak zevât var idi! Fakat şimdi hâl aksinedir. Öyleleri uzakdan kaçdıkları gibi selâm da kesdiler. Buna inanınız. Bilemem ki vatana hizmet bu kadar da fena bir şey mi imiş?! Hatta çârñâçâr bunlarla yüz yüze gelirsek size yaptıkları gibi bize de öylece izhâr-ı mâfi'l-bâl etmek fikrinde bulunuyorlar; bulunuyorlar da cevabını da alıyorlar. Vâkıa bunlara teessüf etmemek gayr-ı kabil ise de ne yapalım tahammül edeceğiz.

Makalenizde şayân-ı mütâlaa daha bir fikranız var. “Birisi kafa patladır, vatanın tealisi, milletin saadeti için bir şey düşünür, ortaya kor erbâb-ı iktidarı hizmete, muavenete davet eder. Eğer erbâb-ı iktidardan muavenet, hizmet göreceğine “adam sen de ...” cevabını alır, teşvik beklediği yerden gevşeklik, kaygısızlık görürse ne olur. Ne vatana, millete nâfi o teşebbüs mevki'-i icrâya komur ve ne de bir daha böyle nâfi şeyler düşünmeyi hatırına bile getirir. Böylelikle hep vatan, hamiyet-i millîye gitdikçe söner, gider, gâib olur” diyorsunuz. Bu da pek doğrudur. Fakat erbâb-ı iktidardan hizmet

⁴⁵ İslâm ve Ulûm, 23 Mart 1325, nr. 17, s. 135-136. Selim Mizrahi aynı zamanda İzmir'in Musevi tüccarlarından. Bkz. Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923*, İstanbul 1995, s. 68,135,137,233.

görmekten, teşvikden vazgeçtik. Hiç olmazsa bizi teşebbüsümüzden soğutmasalar bu kâfidir. Ne yapalım beşeriz. Soğutucu sözler işittiğimizde bittabi' hizmetimiz de gevşer. Bununla beraber "vatana hizmetdir" diyerek herçi-bâd-âbâd çalışmak istiyoruz. Rica ederim; âcizîye bakarak siz de sıkılmayınız, hizmetinize devam ediniz; sonu İnşallah hayırlıdır."

Dergide yer alan başka bir yazıda ise, *İbiş* dergisinin⁴⁶ kullandığı bazı ifadelerin, dîni inançlarla alay edilmesi anlamına geldiği belirtilmektedir. Ayn. S(ad). imzalı yazı şu şekildedir⁴⁷:

"19 numaralı *İbiş*'in dördüncü sahifesinin bazı mahallerinde pek mütecâsirâne kalem kullandığımı maatteessüf gördük. Ezcümle "Cehennem muhabirimizden" mektubu hilâf-ı şer' bir zeminde yazılmıştır. Ehl-i şer' "Cehennem" kelimesini işittiği zaman azamet-i İlâhiyi derpiş ederek Hâlık-ı Zülcelâl'e karşı januzde-i zemin-i tazarru olub dururken bunu eğlenti bir hâle sokmak bir nev'i istihfaf ve şer'e hürmetsizlikdir. Bunun da neye müncer olacağı âşikârdır.

Bir de "Hacı Yaver'in *İbiş*'i Ziyareti" makalesinde uluvvülazim bir melek-i kerim olan Azrâil Aleyhisselâm elfaz-ı ihtirâmiyeden âri olarak dermeyeran olduğundan bununla da aynı muamelede bulunuluyor. Binaenaleyh fi-mâba'd muhterem "*İbiş*" bu gibi muhalif-i şer' makalât tahririnden sarf-ı nazar etmesiyle başka bir zemin taharrisine himmet buyurmaları hâlisâne olarak tavsiye olunur."

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan basın patlamasının, önce bazı eleştirilere, ardından da gerginliklere yol açtığı bilinmektedir. Önce düşünce ayrılıkları ortaya çıkmış ardından bu düşüncelerin eleştirileri yapılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu eleştiriler hakaret ve karalamaya dönüşmüştür. Zaman zaman parlamento ve iktidara da bu yönde yayınlar yöneltilmiş, hatta meşruti yönetimi sarsan yayınlar yapılmıştır. Dolayısıyla bu gibi yayınların sınırlandırılması, haksız yayınların önüne geçilmesi isteği ile Meclis-i Mebusan'a bir kanun teklifi sunulması gündeme getirilmiştir⁴⁸. İşte bu çerçevede basın hürriyeti ile ilgili tepkiler de ortaya çıkmış⁴⁹, *İslâm ve Ulûm* da bu konuyla ilgilenme ihtiyacını hissetmiştir. Dergide İbrahim Cehdi imzasıyla yayınlanan, "Matbuât Hürdür" başlıklı makale konuyla ilgili sert çıkışları olan bir yazıdır. Bu

⁴⁶ II. Meşrutiyet döneminde İzmir'de haftalık olarak yayınlanan, Ahmed Cemil'in sahibi ve sorumlu müdürü olduğu "gülniç Osmanlı gazetesidir". Duman, a.g.e., s. 164; Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuâtı (1324-1325)III", *Kebikeç*, S. 4 (1996), s. 40.

⁴⁷ *İslâm ve Ulûm*, 23 Mart 1325, nr. 17, s. 136.

⁴⁸ 31 Mart Ayaklanmasından önce gündeme gelen Basın Kanunu, ancak 29 Temmuz 1909'da çıkarılabiliştir. Emiroğlu, a.g.e., s. 107.

⁴⁹ Matbuat nizamnamesinin basın hürriyetini kısıtladığı gerekçesiyle, İstanbul'da düzenlenen mitingten sonra, İzmir gazeteleri de 30 Ocak'ta Kışla Meydanı'nda bir miting düzenleme kararı almışlar ve halkı mitinge davet etmişlerdir. *Ahenk*, 29 Kânun-ı sâni 1324, s. 2. miting belirlenen günde ve yerde gerçekleştirilmiş ve basın hürriyetinin meşrutiyete lâyık bir şekilde korunması istenmiştir. *Ahenk*, 31 Kânun-ı sâni 1324, s. 2.

girişim sahiplerinin “gasıbın-i hürriyet” olarak anıldığı yazıda, gerekirse kan dökülebileceği belirtilmektedir. Yazının metni şu şekildedir⁵⁰:

“Hürriyet-i matbuât istibdâda karşı bir tâziyâne-i mukavemetdir. Matbuât milletin hayatı, tercümanı, lisanıdır. Otuz seneden beri çekilen müzâhim hep sükûtdan ileri gelmedi mi; artık bundan sonra sükût edemeyiz. Millet hakkını aramaktan çekinmez ve çekinmeyecektir. Bunu cihan bilmelidir. O uğurda fedâ-yı cânı cânâ minnet biliriz. Ama hürriyet sâ-i istimâl ediliyormuş deniliyor! Hayır, böyle değil belli hükümetin aczi, daha doğrusu ilk devre-i meşrutiyetde bulunmasından mübtedilîğidir.

Beylerin, paşaların gönlünü yapmak, zimâm-ı hürriyetimizi onlara teslim etmeyi hiçbir zaman tecvîz edemeyiz

Artık geçdi onlar, onlar da iyi bilsinler. Şûrâ-yı Devlet tarafından müinâfi-i kanun-ı hürriyet bir nizamnâme tertib ile Meclis-i Mebûsânımız'a takdim edeceklerini evrâk-ı havâdisde okudum. Müteessir oldum. Gözlerimin önünde vahşetini icrâ edemez zencirlere bağlı bir canavarecessüm etdi. Ürküdüm. Yine mi o insan sûretinde yaratılmış vahşiler milletin özünü emecek, kanını soracak, millet beş, on kişinin esiri mi olacak dedim. Vücudum sarsıldı - ağladım. Millete karşı bir tecrübe mi yapıyorlar dedim. Fakat onlar da şimdi öğrenecekler. Geçdi o günler..

Bunu vükelâ-yı millet iyi düşünmeli, kabulde mümâna't göstermelidir. Onlar teklif etsinler, lâkin red ve kabul hakkı millettir. İlk hatve-i tecavûze karşı şiddetle mümâna't eder ve bu hususu tabii kabul etmekte ma'zuruz. Demek ki yavaş, yavaş evlâd-ı vatana menfâlar, habshânele hazırlanıyor. Hiçbir zaman öyle şeyler olmayacaktır. Hakk-ı meşruumuzdan vazgeçmeyiz. O suretle ahd ü peymânımız olduğundan bu uğurda kan dökmeği hiç biliriz. Gâsıbın-i hürriyete karşı birer arslanız. İyi bilsinler ki hakkımızı demekden geri durmayız. Hürriyet-i matbuâta dokunmasınlar. Ancak bunu isteriz ve bunu biliriz.”

Basın hürriyetinin ve genel anlamda hürriyetlerin bu kadar hararetle savunulduğu sıralarda, ne yazık ki sözü edilen hürriyet ortamı kargaşaya dönüşmeye başlamıştır bile. Hürriyetlerin kötüye kullanılması 31 Mart Ayaklanması'na yol açtığı gibi, bu ayaklanma hürriyetleri kısıtlama isteğinde olanları da harekete geçirmiştir. II. Meşrutiyet döneminin hürriyetçi ortamı, 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra da devam etmekle beraber, öncesine göre daha kontrollü olacaktır.

F. Şems-i Hakikat İlmiye Kulübü

Yukarıda da belirtildiği gibi, dergi 7. sayıdan başlayarak “Şems-i Hakikat Cemiyât-ı Mukaddesesi'nin nâsir-i efkârı” olmuştur. II. Meşrutiyet döneminin başlarında İzmir, Manisa ve çevresinde şubeler açtığı anlaşılan bu cemiyetin, daha çok dîni eğitim gören öğrenciler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. *İslâm ve Ulûm*'un

⁵⁰ *İslâm ve Ulûm*, 2 Şubat 1324, nr. 11, ss. 87-88. Bu tarihlerde İbrahim Cehdi imzasıyla İzmir basınında da yazılar bulunmaktadır. Meselâ: “İttihad Kuvvetidir”, *Ahenk*, 10 Nisan 1325, s. 3; “İttihad ve Terakki”, *Ahenk*, 25 Nisan 1325, s. 2;

yayın organı haline geldiği bu cemiyet hakkında, Manisa tarihine ilişkin yayınlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple dergide yer alan ve cemiyetle ilgili bazı bilgiler içeren, “İzmir Şems-i Hakikat İlmiye Kulübü’nden Aldığımız Varakadır” başlıklı imzasız yazıyı aynen aktarıyoruz⁵¹:

“İhvân-ı bâ-safâ! Esselâmü alâ men ittebea’ el-hüdâ. Bâis-i hilkat, tevhid-i vücud-ı mutlak idüğü edille-i akliye ve nakliye ile mübeyyin ve kâffe-i enbiyâ ve mürselin hazerâtı kullarını bu noktaya davete memur buldukları tarihçe de mübeyyin bulunmuş ve cemaatde rahmet, tefrikada helâk emr-i muhikk idüğü emsâliyle müberhen olmasına mebni bugün sunuf-ı beşeriyenin tabaka-i bâlâ trenini ihrâz etmesi lâzım olan sınıf-ı ilmiye min külli’l-vücuha mağdur ve hukûk-ı şer’iyesi pâymâl edilmiş ve kürrre-i arzda bu sınıf erbâbından ziyâde şâyân-ı merhamet ve âtîfet hiçbir sınıfa tesadüf edilemeyeceği umur-ı bedihiyeden bulunmakla buraca ihvân “La tecettemü ümmeti ale’z-zelâlete” hadis-i şerifinin işaretine ittibaen mesâlih-i talebe-i ulûmu müzakere etmek ve her türlü hukukunu bilib âid olduğu mahalden aramak velhâsıl hâdim-i din bulunan zevât-ı kirâmı şeriat-ı Ahmediye’nin şânıyla mütenâsib bir noktada ve bir hâl ve keyfiyette bulundurmamak emel-i hayriyesiyle “Şems-i Hakikat” nâmında bir cemiyet teşkiline teşebbüs ve tevfik-i Rabbani ve ruhâniyet-i Cenâb-ı Muhammedi imdadiyle muvaffak ve müzâkerâta ibtidar eylemiş ve bu kere Manisa’da siz kardaşlarımız efendiler hazerâtı dahi bu noktada birleşerek Allah’ın, Peygamber’in emr-i vechile İttihad ederek cemiyetimize iştirake tenezzül ve İslâm ve Ulûm’u nâşir-i esfârımız olarak kabul buyurmaları cemiyetimizi tarifi gayr-ı kabil pek büyük ve pek kıymetli bir bahar-ı meserrete müstağrak eylediğinden evvela güneşden bir zerre kıylinden olmak üzere teşekkürümüzü takdim ve sâniyen devâm-ı muvaffakiyetleri duasıyla cemiyet-i âlîlerini kemâl-i ferahla tebrik ve her hafta vukuubulan müzâkerâtdan cemiyetimizi bah-tahrirât haber etmek ve aynı suretle cemiyetimizce de mukabele edilmek üzere şu varaka-i dâiyanemiz takdim edildi.”

Bu yazının ardından, İslâm ve Ulûm dergisi adına bir açıklama yapma gereği duyulmuş ve şu metin ilave edilmiştir⁵²:

“Kahvehânelerde beyhûde sözlerle vakit geçirmekten kulüblerde mebâhis-i ilmiye ve fenniye ile inrâr-ı evkat etmek elbette evlâdır. Bu kabil kulübler ne kadar ta’dad ve tekessür etse menfaat de o nisbetle tezâyüd eder. Ancak kemâl-i hulûs-i kalb ve hüsn-i niyetle iş görmek lâzımdır.

Taraf taraf her sınıfa mahsus birer kulüb açılıyor ve mahall-i ictimâ’ ta’yin olunuyor da talebe efendiler bu şerefden neye mahrum kalsınlar? Yoksa benî beşer zümresinden değil midirler? Ama denilecek ki evvelce böyle şeyler yokdu. Pek doğru. Fakat ihtiyacât-ı hâzırâmız pek çok ve müteaddid olmasından talebe efendiler de böyle bir mahalde birleşerek fikirlerini Beyân etmelidirler.

⁵¹ İslâm ve Ulûm, 5 Kânun-ı sâni 1324, nr. 7, s. 52-53. Hizmet, 1 Kânun-ı sâni 1324, s. 3’te yer alan ve “Müderisinden Şeyhzâde Somalı: Kasım Şükri” imzasını taşıyan bir okuyucu mektubunda, cemiyetin kurulmasından duyulan memnuniyet dile getirilmektedir.

⁵² İslâm ve Ulûm, 5 Kânun-ı sâni 1324, nr. 7, s. 53.

İşte “Şems-i Hakikat” İlmiye Kulübü vilayetimizin her noktasında birer şûbe teşkiliyle bu gibi maksad-ı hayriyeye müsteniden programını tanzim etmesinden biz de gazetemizi maalfihtar mezkûr kulübelerin nâşir-i efkârı ittihaz etdik.

Varaka-i mezkûrede beyân olunduğu üzere Manisamız’da da bu yolda ve bu nâmda bir kulüb teşkil ve şimdye kadar dâhil-i cemiyet olanlar hayli den hayli çoğaldıysa da bu kulüb medârisin ıslahı, talebe-i ulûmun her nev’i ulûmdan hisseyâb edilmesi esasları üzerine müesses olduğundan âhiren teşekkül eden Manisa Cemiyet-i İlmiyesi’ne münâfi hiçbir hâli yoktur. Belki hizmetde âna muavin olacaktır. Anın için şehrimizde müteşekkil “Şems-i Hakikat” İlmiye Kulübü’ne başka bir nazarla bakılmamasını hoca efendilerden bilhassa rica ederiz.”

Derginin bu açıklamasında anlaşıldığına göre, Manisa’da da bir Şems-i Hakikat Cemiyeti kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Ayrıca Manisa’da bu sıralarda Manisa Cemiyet-i İlmiyesi adıyla medrese hocaları tarafından bir cemiyetin daha kurulduğu anlaşılmaktadır⁵³.

Manisa Şems-i Hakikat Cemiyeti bir süre sonra, dergide “Manisa Talebe-i Ulûm Şems-i Hakikat Cemiyetinden” başlığıyla inzasız bir yazı yayınlamıştır. Yazının metni şu şekildedir⁵⁴:

“Cemiyet-i mukaddesemizin maksadı pek ulvîdir. Şöyle ki: Din ve millete hidemât-ı nâfiada bulunmak için her türlü ulûm ve fûnûnun medreselerde tahsili esbâbını düşünmek. Müzebzzeb bir halde bulunan usûl-i tedrisi intizamına sokmak. Mevcud talebenin hukukunu dâire-i şeriatda muhafaza ve tecâvüzâtıdan sıyânet etmek, talebe-i ulûmun hâcegân-ı muhteremlerini karşı son derece itaat ve hürmet-i mahsusalarını tesis ve kahvehâne vesâire gibi mevkî-i töhmetden ayaklarını açdırmak yani sıfat-ı ilmiyeye münâfi ahvâlin önünü almak, müktesebât-ı ilmiyesi yolunda olanlardan bir takım heyet-i ilmiye teşkiliyle karye, karye izam kalınub irşadâtta bulunmak, ahâliyi sanata, ticarete, ziraate tergîb ve teşvik etmek hülâsa menâfi-i mülk ve millete hâdim her türlü mesâide bulunmaktan ibâretidir. Şems-i Hakikat Cemiyeti’nin nokta-i istinâdı ancak din-i mübin-i Muhammedî’dir. Yalnız herhangi bir cemiyet dâire-i kanun ve şeriatden ayrılmayarak adalet ve hakkaniyette hidemât-ı vataniyede bulunursu cemiyetimiz her zamanı ânlara muavenet ve ânlarla beraberdir. Ve min-Allahü’t-tevfik.”

Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla kamuoyunda veya bazı çevrelerde Şems-i Hakikat Cemiyetiyle ilgili bazı eleştiriler yapılmış olmalıdır. Ayrıca bazı cemiyetlerle aralarında anlaşmazlık da çıkması olabilir. Açıklamanın cemiyetin amaçlarını izah ve diğer

⁵³ Benzer bir cemiyetin de Balıkesir “Talebe-i ulûm” tarafından kurulduğu, Şems-i Hakikat Kulübü’nün tebriklerine verdiği karşılıktan anlaşılmaktadır. Bkz. “Ahenk Gazetesi Vasıtasıyla Balıkesir ‘Tenvir-i Efkar’ Cemiyet-i İlmiyesi Kulübü Heyet-i Kirâma”, *Ahenk*, 8 Kânun-ı sâni 1324, s. 3. Ayrıca, yine “Talebe-i Ulûm Şems-i Hakikat Kulübü Efrâdı” imzalı olup, İzmir müderrislerinin dikkatinin çekildiği ilan için, bkz. *Ahenk*, 17 Kânun-ı sâni 1324, s. 3.

⁵⁴ *İslâm ve Ulûm*, 19 Kânun-ı sâni 1324, nr. 9, s. 70-71.

II. Meşrutiyet Döneminde Manisa'da Yayınlanan İslâm ve Ulûm Dergisi

cemiyetlerle birlikte çalışmasının şartlarını belirten bir tarzda olması, bu yönde bazı rahatsızlıkların ortaya çıktığını göstermektedir.

Şems-i Hakikat Cemiyeti'nin Kasaba'da (Turgutlu) da şube açmış olduğunu, dergide yer alan duyurularından öğreniyoruz. Duyuruda cemiyetin amacı üzerinde durulurken, talebe-i ulûmun haklarını korumanın yanında, hocalarına karşı saygının esas olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle hocaların bu cemiyete olumsuz bir gözle bakmamaları istenmektedir. "Kasaba 'Şems-i Hakikat' Cemiyeti'nden" başlığını taşıyan duyurunun metni şu şekildedir⁵⁵:

"Şer'-i şerîf dâire-i bâhiresinde talebenin ulûm ve fûnûndan müstefiz olarak terakki ve teâlîlerine kâfil olmak üzere bu kere Kasabamız'da dahi bir kuvve-i maneviye sâikasıyla talebe-i ulûm nâmuna 'Şems-i Hakikat' ismiyle bir cemiyet teşkil eyledi. Cemiyetimizin maksâd-ı hâlisânesi o kadar ulvî, o kadar mukaddesdir ki devr-i menhûs-ı sâbıkın tesirât-ı hân mân-sûzu ile tedris ve tedrisden geri kalmış olan müntesibîn-i ilmiyenin muntazam bir program dâhilinde çalışmaları esbâbını istikmâle sâ'y bulunacağı gibi ahkâm-ı şer'iyeye mugayir ve haysiyet-i ilmiyeyi lekedâr eden hâlâtından talebe-i ulûmu vikaye ile üstâd-ı muhteremlerinin şer'-i şerîf ve kanun dâiresinde vukuubulacak emirlerine son derece hürmet ve riayetde kusur etmemelerine cidden çalışacaktır. İstinadgâhı ancak şeriat-ı garrâ-yı Ahmedî'den ibâret bulunan cemiyetimiz; efrâdını ahlâk-ı hamîde ile ittisâfa sevk ve itaatsizliği mûcib hareket'de bulundurmaktan katıyyen men' edecektir. Esbâb ve maksâd-ı ma'ruzamıza binâen Kasabamız hoca efendilerinin cemiyetimiz hakkında başka bir fikre zâhib olmayacakları varest-i iştibâhdır."

Derginin yazar kadrosunda yer alan Somadan: Kasım Şükrü'nün, "Şems-i Hakikat Talebe-i Ulûm Cemiyât-ı Mukaddesesi'nin Tarihidir" başlığı altında yer alan şiiri, şu şekildedir⁵⁶:

"Zâil oldu Temmuz On'da ol cefâ-yı rûzgâr
Âleme arz-ı cemâl etdi dilârâ-yı kemâl
Doğdu bir Şems-i Hakikat ufk-ı ikbâlden zehf
Şân ve şöhreti âfâkı tutdu işbu sâl
İttihâd bârânı yağdı misl-i emtâr-ı bahar
Bâğ-ı kalb-i millete bâ-lutf-i Zülcelâl
Devr-i istibdaddan onbeş sene tarh eyleyüb
Çıkdu bir târih-i tebrikîye gevher-misâl
Çeşm-i dikkatle nigâh-endâz olun târihime
Müncelî oldu zemîn-i kalb hikmet-i istimâl"

⁵⁵ *İslâm ve Ulûm*, 26 Kânun-ı sâni 1324, nr. 10, s. 77-78.

⁵⁶ *İslâm ve Ulûm*, 2 Şubat 1324, nr. 11, s. 88.

G. Eğitim

Dergide üzerinde en çok durulan konulardan birisi de eğitimidir. Ancak eğitimle ilgili yazılar daha çok medrese eğitimi ile ilgili olup, genel ve teorik seviyededir. Diğer eğitim kurumları veya bu kurumlardaki öğrenci ve öğretmenler hakkında bir istisna dışında yazı bulunmamaktadır. Bu yazı da, yalnızca köy okulları ve öğretmenlerini ele almaktadır. Kasaba'dan (Turgutlu) Ayın. Rıza imzasıyla yayınlanan, "Köy Mektepleri ve Muallimin Vezâifi" başlıklı yazı, konuya açık bir tarzda yaklaşmakta ve köylerdeki eğitim çıkmazını dile getirmektedir. Yazının metni şu şekildedir⁵⁷:

"Hükümet-i sâbika-i zâlimenin icabât-ı tabiasından olmalı ki memâlik-i vestâ-i Osmaniye'nin her hangi noktasına atf-ı nazar edilse bir takım nekayısın arz-ı çehre-i meyusiyet etdiği görülür. İşte; bu nekayıs-ı müessifeden biri de serlevha-i makal olmak üzere arz etdiğim köy mektepleridir ki bunlar köy çocuklarının ni'me-i maarifden behremend füyuzât olmaları fikr-i hamiyetperverisine müsteniden küşad edilmiştir. Heyhât! Bugün o mekteplerden semere-i maarif iktitafl edilemez. Nasıl edilebilir ki bir dereceye kadar intizam ve mükemmeliyeti ümid edilen bir köy mektebine gidilse bir şehir ahırına bile muadil olmayan bir külliye-i hüzn-âverin masum çocukların talim ve terbiyelerine ikametgâh tahsis edildiği nazar-ı hayretle görülür. O terbiyegâh etfâlin levâzım-ı tedrisiyesi tedkik edilse hurda bir minder kenarında birkaç çomak ve mektebin kasvet-ezza siyah duvarları etrafına gayr-ı muntazam bir suretde dizilmiş bir takım kırık rahleler çeşm-i lem'âna çarpar.

Şiddet-i şitânın hüküm-ferma olduğu zamanlarda ise ocakda yanmak bilmeyen yaş kütüklerin neşr etdiği muzlim dumanlar, müstekreh hava nefesi bile tas'ib eder. Binaenaleyh takriben iki metre kadar irtifaında inşa edilmiş olan bu darü'l-terakkiler birkaç mazgal deliklerinden hulûl eden ziyânın tenviriyile iktifâ ve matlub derecede ceryan-ı havaya bile ma'ruz değildir. Hifzü'l-sıhhaya muvafık olmayan ve kuvve-i akliye ve fikriyenin daima bir sakf-ı matemengizi altında bulunmasını mucib olan böyle bir bina-yı muzlimeden tahsil-i ibtidaisini ikmal etmiş bir şâkirdin neşet etmesini beklemek abes ve beyhude bir arzudur. Şu sözlerimle bilumum köy mekteplerinin bu halde bulunduğunu iddia etmem. İçlerinden oldukça usul-i cedide muvafık bulunanları da vardır fakat azdır.

Muallimîn vezâifine gelince; cüz'i bir maaşla muallimlik gibi bir vazife-i mukaddeseyi deruhde eden zevât ilcaât-ı hırs ve tama' veyahud fikdan-ı malûmatları hasebiyle etfâlin isimlerini bile öğrenmeksizin karyenin saf, pâk vicdanlı ilerigelenlerine hulûl ederek müstereken ziraate başlarlar. İşte; bugünden itibaren hoca efendiler kendi işiyle, kaydıyla meşgul olup yalnız köy ahâlisince sızıltyı mucib olmamak için evkat-ı hamseyi cemaatle eda ederler.

Her gece ma'lum olduğu üzere ramazâniye, gassaliye akçelerine inzımm eden nûsha-i paraları muallim için büyük bir yekûn teşkil eder.

⁵⁷ İstâm ve Ulûm, 16 Mart 1325, nr. 16, s.124-125.

II. Meşrutiyet Döneminde Manisa'da Yayınlanan İslâm ve Ulûm Dergisi

Bu bâbda fevkalade mümaresesi bulunanlar ise köyün mühr-i resmîsini dahi elde ederek istediği gibi çala-satır birkaç sene zarfında köyün eşrafi sırasına geçerler. Böylelerine diğerlerinin itaati mecburi ve zaruri kalır. Artık çocukların okuyub okumadığını kim soracak?

Binaenaleyh; köy mektepleri ve muallimlerinin kısm-ı küllisi ma'ruzâtın vechile olduğunu inkâr edecek hiçbir ferd mutasavver değildir sanırım. Buna şâhid-i dilriiba-yı hürriyetle mütenasib bir çare-i hasene aramalı değil miyiz?"

İslâm ve Ulûm dergisinde en fazla ele alınan konulardan birisi de medrese eğitimidir. Derginin ilgi alanı veya hedef kitlesi medrese öğrencileri olduğundan, ağırlığın da medrese eğitimine kaydığı görülmektedir. Medreselerle ilgili temel şikayet konuları, ilgisizlik, ekonomik sıkıntılar, yetersiz eğitim gibi konulardır. Bu konuların ele alındığı yazılardan birisi, bir medrese öğrencisine aittir. Manisa medrese öğrencilerinden Şâkirzâde Ahmed Hamdi tarafından kaleme alınan ve "Talebe-i Ulûm ve Medâris" başlığını taşıyan yazı şu şekildedir⁵⁸:

"Bin türlü meşakkatler içinde geçirdiğimiz devr-i menhûs-ı sâbıkın yürekler parçalarcasına açmış olduğu yaraların en müdhişi talebe-i ulûm ve medreselerde idi. Zavallı talebe-i ulûm; mütemâdiyen ders çalışacak olsa para yok. Maişetini temin husûsunda dersine mâni olmaz derecede bir ticarete sülûk eylese medreseden kaydı terkîn edilir. Sağa gider çıkmaz sokak, sola döner yol bulamazdı. Halbûki selef-i sâlihîn hazerâtının her birerleri maişetlerinin temini için birer san'at ve ticâretle meşgul buldukları târih mütâlâa edenlerce malûmdur.

Zamanımızda talebe-i ulûm geçineceğini temin etmek için ramazân-ı mağfîret-nişâmı dört gözle bekleyib, hulûlünde anasını, babasını, evlâd ve iyâlini bu mübârek günlerde bırakıp da temîn-i maişet uğrunda karyeden karyeye, şehirden şehire dolaşır, husûle getirdiği üç, beş guruşla rutûbetli medrese odalarında imhâ-yı hayat eder durur.

Yazık değil mi? Bunlar Allah'ın kulu değil de başka bir şey midirler? El-insâf! Bir de mekteplerde güzel dersler okunmuş da medreselerden yararlı adamlar yetişmezmi! Acaba Fârâbî'ler, İbn Sînâ'lar, Gazâlî'ler nereden erişmişler?!

Medreselerde usûl-i tadrîs-i hâl-i hazırımıza muvafık değildir deniliyorsa -ki bu muhakkaktır- burasını biz de itirâf ederiz. Fakat mekteplere edilen hidemâtın onda biri medreselerde edile idi, işte o vakit medreselerden büyük büyük adamlar erişecekti. Ne çare ki bu ciheti hiç nazar-ı dikkate alan bulunmadı. Bakalım bundan böyle bulunur mu?

İtnâb-ı makal etmeyelim. Artık medreselerimizin ıslâhını, talebe-i ulûmun temin-i maişetini düşünelim. En evvel düşünülecek de bunlardır zannındayım."

Eğitimle ilgili konuları ele alan başka bir yazı, yine medrese öğrencisi olan ve dergide başka yazıları da bulunan, İbrahim Cehdî imzasını taşımaktadır. Daha çok İslâm dünyasının içinde bulunduğu perişanlık çerçevesinde eğitim ve bilime değinen yazar,

⁵⁸ İslâm ve Ulûm, 26 Kânun-ı sâni 1324, nr. 10, s. 78-79.

çareyi ilmiye sınıfının çok çalışmasında ve iyi eğitilmesinde görmektedir. “Ümid-i İstikbal” başlığını taşıyan yazıda⁵⁹, İslam’ın doğuşu ve yayılışında medeniyetin ve ahlâkın etkili olduğu belirtildikten sonra şöyle deniliyor:

“İşte bu sâyede Avrupa’nın bir kısmıyla Asya, Afrika hemen, hemen İslâm memleketi olmuşdu. İslâmlar’da ulûm ve maarif zirve-i kemâlini bulmuş cebirler, müsellesât, kimya, arzın küreviyeti, nısfü’n-nehâr kavsini mesâha ve sâir ulûm ve fünûn hakkında pek büyük keşfiyât-ı ziver uyûn-ı âlem olmuşdu. Endülüsler, Abbasiler zamanında medâris-i İslâmiye’de binlerce ecânib tahsil-i ilm ve maarifet eylerler idi. İşte bu sâyede değil mi ki Avrupa tedricen terakki eyleyerek bu asrın şu faaliyetine girdi. İslâmlar üstâd iken bu gün şâkird olamıyorlar!

“Ger Endülüs olmasaydı ziyâdâr

Avrupa’yı kim ederdî bîdâr”

hakikati meydandadır.”

Yazıda geçmişimizin gurur vermekte olduğu, bugün ise İslâm dünyasının perişan bir halde bulunduğu vurgulanıyor. İslâm ülkelerinin virâneye döndüğü, diğer ülkelerin ise mamurelerle donatıldığı ve ciddiyetle çalışılarak zenginleştiği de belirtildikten sonra, çözümle ilgili görüşler şöyle ifade ediliyor:

“Yazık bugünkü halimize, yazık bütün İslâmlar’ın haline! Artık uyanalım, terakki edelim. Kalblerimizde itihâd, fikirlerimizde terakki livâ-yı muhabbetini rekz edib fîlen mevcudiyetimizi âleme izhâr edelim.

Nasıl?..

İşte orası halli müşkil bir muammadır. Kısaca: Sa’y, zaman..

Bundan böyle sınıf-ı ilmiye son gayretiyle çalışarak vazifesini îfâ etmeli. Ama nasıl?!

Bugünkü hal-i perişâniyemizle mi?!

Hayır, hayır. Ulûm ve fünûn-ı hâzirayı medreselerde tahsil etdikden maâ’dâ sıra dersleri takib edilmeli.

Bir de:

“Öğrenmek istersen cihânı

Öğren ecnebî lisânı”

kelâm-ı hikemiyâtını pîşe-i tefekkürümüzden ihrâc etmemeliyiz. Şu sûretle medreselerimizde tahsil-i ulûm ve fünûn edenler elsine-i muhtelifeye de vukuf peyda etmiş olur.

⁵⁹ İslâm ve Ulûm, 26 Kânun-ı sâni 1324, nr. 10, s. 76-77.

II. Meşrutiyet Döneminde Manisa'da Yayınlanan İslâm ve Ulûm Dergisi

İş hüsn-i ceryânını berminvâl-i meşrûh iktisâb edince bu tahsil ile de kalmamalı. Bundan sonra da Dârü'l-hilâfet-i İslâmiye ile kıblegâh-ı Müslimîn olan Mekke-i Mükerrreme'de iki büyük darülfünûn-ı İslâmiye vücuda getirilmeli. Onlar da sınıf-ı müteaddideye taksim edilerek her şûbe ayrı, ayrı her kavmin lisânını öğretmeli. Mükemmelen vukûf peydâ etdirilmeli. Meselâ Çin lisânını bir Çinli kadar bilmeli. Buraya alınacak talebe ise memâlik-i İslâmiye'nin her köşesinde ikmâl-i nesh eden talebe-i ulûm efendiler arasında bir müsabaka açmalı isbât-ı ehliyet edenler kabul edilmeli.

Nihayet ikmâl-i tahsil edenler herhangi kavim ve millet lisânına âşina ise oralara heyet-i mahsusa suretinde takım, takım gönderilmeli. Onlar da gittikleri yerlerde irşâdât-ı dînîye ve nasâyih-i lâzımede bulunmalıdır ki bundan hasıl olacak menâfi bî-şümârdır. Itnâb-ı makalde fâide yokdur."

Derginin özellikle medrese eğitimi ile ilgili yayınlarından anlaşıldığı kadarıyla, dönemin birçok kurumunda olduğu gibi medreselerde de çözülmesi hayli zor meseleler bulunmaktadır. Eğitimin geliştirilmesiyle ilgili çabalar ise diğer eğitim kurumlarına yöneliktir. Medreseler bu ilgiden mahrumdur. İlgi gösterilse bile, ne şekilde düzeltilcekleri de meçhuldür.

Sonuç

Manisa basın tarihinin ilk dergisi olma özelliğine sahip olan *İslâm ve Ulûm* dergisi, öncelikle dîni bilgilerin eksikliğini gidermeyi amaçlayan bir niteliğe sahiptir. Fakat yalnızca dîni konuları işlememiştir. Dîni konularla ilişkilendirilen diğer konulara da sütunlarında yer vermiştir. Özellikle medrese öğrencilerinin yayın organı haline geldikten sonra, eğitim konularına, özellikle de medrese eğitimi konularına ağırlık vermiştir.

Dergi haber niteliği taşımamakla beraber, bazen birkaç sütununu haber veya duyurulara ayırmıştır. Yazıların çoğu makale türünde olup bunlardan bir kısmı fercüme metinlerdir.

Derginin takip ettiği çizgi, dönemin önemli dîni nitelikli dergilerinden olan, *Beyanü'l-Hak* veya *Sırât-ı Müstakim* çizgilerine benzer kabul edilebilir. Meşrutiyetçi, fakat muhafazakâr bir fikrî görüntüye sahiptir. Hemen birçok yazıda Sultan II. Abdülhamid yönetimi, "devr-i menhus" veya "istibdat" dönemi olarak anılmaktadır. Dîni nitelikli olmakla beraber, *İslâm ve Ulûm*'un bu niteliği kesinlikle siyâsî bir bakış açısını da içermektedir. Derginin yayınlarında, en azından ülke yönetimiyle ilgili tercihlerin yer alması bunun göstergesidir. Dönemin diğer basın organlarında olduğu gibi hemen her olay, istibdat devri - hürriyet devri zıtlığı ile değerlendirilmektedir. II. Meşrutiyet'in ilk günlerine hâkim olan hürriyet sarhoşluğu veya her şeyin eskiye göre daha iyi olduğu tatlı hayali, *İslâm ve Ulûm* dergisinde de kendisini göstermektedir.

Birçok dergi için geçerli olan, maddî zorluklar ve abone sıkıntlarına rağmen yayın yapma câzibesini, *İslâm ve Ulûm* için de geçerlidir. Nitekim derginin yayın

amaçları belirtilirken, bu genel havanın etkisinde kalındığı açıkça belirtilmektedir. Hemen herkesin, eli kalem tutanların basın hayatına atılması ve fikirlerini bu yolla dile getirmeleri, biraz da imrenilen bir durumdur. Ülkede genel bir susamışlık havası bulunmaktadır. Öyle ki mesela İstanbul'da yeni yayınların basılmasında matbaaların kapasiteleri yetersiz kalmıştır⁶⁰. Matbaalardaki yoğunluk yalnızca İstanbul'a da mahsus değildir. İzmir'deki matbaaların da aynı yoğunlukta çalıştıkları bilinmektedir. Nitekim *İslâm ve Ulûm*'un ilk sayısında, "İzmir matbaalarının kesret meşguliyetinden" söz edilerek, dergiyi periyodunda yayımlayamama endişesi dile getirilmektedir.

İslâm ve Ulûm'un bir taşra dergisi olarak yeni kabiliyetler için bir fırsat yarattığı da söylenebilir. Dergideki medrese öğrencisi sıfatını taşıyan imzalar bunun göstergesidir. Buna rağmen, ülkemizin II. Meşrutiyet'in ilânından bir süre sonra girdiği ve her bakımdan ağır kayıplarla dolu yıllar, basın hayatını olumsuz yönde etkilemesinin yanında, Manisa gibi birçok yerde Cumhuriyet dönemine kadar yeniden filizlenmesine veya güçlenmesine fırsat tanımamıştır. Bu sebeple, belki de çoğu başkaca kalem tecrübesine sahip olmayan dergi yazarlarının kimliklerinin tespiti -en azından şimdilik- mümkün olamamıştır.

---

⁶⁰ Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 100.

Ek:

İslâm ve Ulûm Dergisi Bibliyografyası

[Derginin bibliyografyası, mevcut sayıların kronolojik olarak verilmesi şeklinde hazırlanmıştır. Her sayıdaki imzalı, imzasız bütün yazıların künyesi verilmiştir. İmzaların, kullanılan sıfatlarla birlikte verilmesine dikkat edilmiştir. Bu sıfatların, yazarların kimliğine ulaşmada, ilgilenenlere kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. Yazar isimlerindeki kısaltmalarda kullanılan bazı harfler, yeni Türk alfabesinde farklı harflerle karşılandığı için bu harflerin adı yazılmıştır. Ayrıca tercüme yazıların künyesine parantez içinde ilave edilen mütercim kelimesi, mtc. şeklinde kısaltılarak verilmiştir.]

8 Teşrîn-i sâni 1324, nr. 1:

Sâhib-i İmtiyaz Yenişehirli Ahmed Kemal, "İfade-i Mahsusa", s. 1-2.

Aydın. Haydar (mütercim), "Müslümanların Gayr-ı müslim Vatandaşlarına Karşı Vezâifî" (Mısır Cemiyet-i Milliyesi Reisi Ferid Vecdi'nin *el-Medinetü vel-İslâm* eserinden), ss. 2-5.

A(Elif). K(kef), "Din ve İslâm", ss. 5-6.

Manisa'dan M. Aydın., "İslâm ve Ulûm", ss. 6-8. "Edebü'l-ilm", s. 8.

17 Teşrîn-i sâni 1324, nr. 2:

"İhtar", s. 9.

İbn Abdi Ali Haydar (mtc.), "Müslümanların Gayr-ı Müslim Vatandaşlarına karşı Vezâifî", ss. 9-11.

A(Elif). K(kef), "Celaleddin-i Rumi", ss. 11-13.

Kadıızâde Mehmed Cemâleddin, "Edebü'l-ilm", ss. 13-15.

Kadıızâde Mehmed Cemâl, "Sahife-i Bedia", s. 15.

Manisa Tabur Kâtibi Mehmed Şerif, "Mebus Beylerden Bir İstirham", s. 15-16.

A(Elif). K(kef), "Küçük Parçalar - Hissi-i Hayvân", s. 16.

"Teşekkür", s. 16.

24 Teşrîn-i sâni 1324, nr. 3:

İbn Abdi Ali Haydar (mtc.), "İslâm - Hürriyet", ss. 17-18.

Yenişehirli Ahmed Kemal, "Haşr Sabitdir", ss. 18-20.

Aydın. Haydar (mtc.), "Müslümanların Gayr-ı Müslim Vatandaşlarına karşı Vezâifî", ss. 20-22.

Kadıızâde Mehmed Cemâleddin, "Sahife-i Bedia", ss. 22-23.

Manisa Tabur Kâtibi Mehmed Şerif, "Mebus Beylere Âid İstirhamdan Mâbad", s. 23-24.

Manisa'da Hindistanîye Müderrisi Hasan, "İlm-i Fıkıh", s. 24.

Said Âli, "Açık Mektub -Manisa'da Hoca Efendilere-, s. 24.

1 Kânun-ı evvel 1324, nr. 4:

Manisa'dan M. Aydın., "İslâm Ulûm", ss. 25-27.

Ali Haydar (mtc.), "Müslümanların Gayr-ı Müslim Vatandaşlarına karşı Vezâifî", ss. 27-29.

Kadıızâde M. Cemâl, "Hikemiyât", s. 29.

Manisa'da Müderrisinden Kasâbzâde Ahmed, "Mev'ize-i İcneliye", s. 30.

Manisa'da Edibzâde Hafîdi Ahmed Nazif, "İlim ve Amel", s. 30-31.

Sâdıızâde Neşet, "İlim Nedir?", ss. 31-32.

"Aldığımız Varakadır", (Manisa'da Kadiri-hâne Şeyhi Emin imzalı), s. 32.

“Teşekkür”, s. 32.

8 Kânun-ı evvel 1324, nr. 5:

Manisa Redif Binbaşısı Sâmî, “İntizâm-ı Nâmus; İstihkar-ı Mevt”, ss. 33-35.

Yenişehirli Ahmed Kemal, “Beşer-i Benîye Muhtacdır”, ss. 35-37.

İbn Abdi Ali Haydar (mtc.), “İslâm – Hürriyet”, ss. 37-39.

Kasâbzâde Ahmed, “Mev’ize”, s. 39-40.

15 Kânun-ı evvel 1324, nr. 6:

Manisa’dan M. Aym., “İslâm ve Ulûm”, ss. 41-43.

Yaya Köyü’nden Melmed Basri, “Sahife-i Bedia – Kitâb-ı Hilkatden Bir Yaprak: İnsan”, ss. 44-46.

“Mesâil-i selâse...” (yarışma), s. 46.

“Kur’a İmtihanları” (Beyânü’l-Hak, nr. 11’den), s. 46.

“Aldığımız Varakadır” (ismi mahfuz mektup), s. 46-47.

Kadirihâne Şeyhi Emin, “İslâm ve Ulûm Cerîde-i Muteberesi Sâhib-i İmtiyazına”, s. 47.

Binbaşısı Sâmî, “Hıyâm-ı Askeri”, ss. 47-48.

Manisa Redif Binbaşısı Sâmî, “Ufak Parçalar”, s. 48.

“Teşekkür”, s. 48.

5 Kânun-ı sâni 1324, nr. 7:

“İtizâr”, s. 49.

Manisa’da Edibzâde Hafîdi Ahmed Nazif, “İlim ve Amelde Meleke’nin Tesiri”, ss. 49-50.

Yenişehirli Ahmed Kemal, “Mukaddesât-ı İslâmiye’den Ef’âl-i İbâd ve İrâde-i Cüz’iye”, ss. 50-51.

Tabur Kâtibi Mehmed Şerif, “Âdâb ve Hikemiyât-ı Diniye”, ss. 51-52.

“İzmir ‘Şems-i Hakikat’ İlmîye Kulübünden Aldığımız Varakadır”, ss. 52-53.

“Es’ile-i Selâse”, (Garbî Karaağaç kazası Acıbadem kasabasından Mehmed Hulusi’nin yarışma sorularına cevabı), ss. 53-54.

Dersaadet’den Kadızâde Şeyh Sâmî, “Siyaset-i Şer’iye”, s. 54.

Kırkağaç Kazasından Mülazım-ı evvel Hüseyin Cevad, “İlm-i Ahlâkım ‘Kuvâ-yı Nefs-i Nâtik’ Yahud Rûh-ı Beşer Üzerine Tesirâtü”, ss. 54-55.

“Manisa Posta Müdüründen Aldığımız Varakadır”, s. 56.

“Aldığımız Varakadır”, (Manisa’da Alaybeyi Mahallesi sakinlerinden Balıcalı Hacı İbrahim imzalı), s. 56.

“Manisa’da Fezyiye Mektebi ..” (haber), s. 56.

“Teşekkür”, s. 56.

12 Kânun-ı sâni 1324, nr. 8:

M. Aym., “İslâm ve Ulûm”, ss. 57-59.

İzmir’de Talebe-i Ulûmdan İbrahim Cehdi, “Talebe-i Ulûm Kardeşliğime”, ss. 59-60.

Manisa Redif Taburu Kâtibi Mehmed Şerif, “Âdâb ve Hikemiyât-ı Dînîyeden”, ss. 60-61.

Manisa’da Sâdikzâde Neşet, “İhyâ-ı Ulûm’dan: İlim Nedir?”, ss. 61-62.

“Soma’da Erbâb-ı Kaleminden ve Müderris’in-i Kırmandan Kasım Şükrü Efendi’den Aldığımız Varakadır”, (mektubun altında “Pend” şiiiri var), ss. 62-63.

Şâkirzâde Ahmed Hamdi, “Cümel-i Hikemiyeye-i Arabiye’den”, s. 63.

Manisa’da Talebe-i Ulûmdan M. K(kef) ., “Tahsil-i İlm Hakkında Birkaç Söz”, s. 64.

19 Kânun-ı sâni 1324, nr. 9:

M. Aym., “İslâm ve Ulûm”, ss. 65-67.

İzmir’de Mıntesibîn-i İlmîyeden İbrahim Cehdi, “Sadâ-yı Muhikk”, ss. 67-69.

Yaya Köyü’nden Mehmed Basri, “Adâlc-i Siyasiye”, ss. 69-70.

Soma’da Müderris’inden ve Heyet-i Tahririyyeden Kasım Şükrü, “İlim – Din”, s. 70.

“Manisa Talebe-i Ulûm ‘Şems-i Hakikat’ Cemiyetinden”, ss. 70-71.

Dersaadet Umum Talebe-i Ulûmu, "Bu nasıl Adâlet" (Yeni Gazete'de görülmüştür), ss. 71-72.

"Fâtih Dersiâmlarından Mehmed İnzasıyle Aldığımız Varaka-i İtiraziyedir", s. 72.

"Kariin-i Kirâma", İslâm ve Ulûm'un İlâvesi.

26 Kânun-ı sâni 1324, nr. 10:

İbn Abdi Ali Haydar (mtc.), "Müslümanların Birbirlerine Karşı Vezâifi", ss. 73-76.

Müntesibîn-i İlmiyeden İbrahim Cehdî, "Ümîd-i İstikbal", ss. 76-77.

"Kasaba 'Şems-i Hakikat' Talebe-i Ulûm Cemiyeti'nden", ss. 77-78.

Manisa'da Talebe-i Ulûmdan Şâkirzâde Ahmed Hamdi, "Talebe-i Ulûm ve Medâris", ss. 78-79.

Kırkağaç'dan Mülâzım-ı evvel Hüseyin Cevâd, "İm-i Ahlâkın Rûh-ı Beşer Üzerine Olan Tesiri", ss. 79-80.

Tabur Kâtibi Mehmed Şerif, "Âdâb ve Hikemiyât-ı Dîniyeden", s. 80.

2 Şubat 1324, nr. 11:

İbn Abdi Ali Haydar (mtc.), "Müslümanların Birbirlerine Karşı Vezâifinden", ss. 81-82.

Yenişehirli Ahmed Kemal, "Mu'tekadât-ı İslâmiye'den: Maktul Eceliyle Ölür", ss. 82-84.

Yaya Köyü'nden M. Basri, "Cevâb", ss. 84-85.

M. Kâzım, "Usûl-i Tedris Lâzımdır", ss. 85-86.

Tabur Kâtibi Mehmed Şerif, "Âdâb ve Hikemiyât-ı Dîniyeden", ss. 86-87.

Müntesibîn-i İlmiyeden İbrahim Cehdî, "Matbuât Hürdür", ss. 87-88.

Soma'dan Kasım Şükrü, "Şems-i Hakikat Talebe-i Ulûm Cemiyât-ı Mukaddesi'nin Tarihidir", s. 88.

"Yaya Köyü'nden Mehmed Basri İnzasıyle Aldığımız Varakadır", s. 88.

20 Şubat 1324, nr. 14:

"İhtar", s. 105.

Yaya Köyü'nden M. Basri, "Adalet-i Siyasiye", ss. 106-107.

"Es'ile-i Selâse", ss. 107-111.

Müntesibîn-i İlmiyeden İbrahim Cehdî (mtc), "Tarih-i Arz: Madde ve Kuvvet", ss. 111-112.

27 Şubat 1324, nr. 15:

İbn Abdi Ali Haydar (mtc.), "İslâm ve Hâl-i Hâzır Müslümanlarına Bir Nazar", ss. 113-115.

Yaya Köyü'nden M. Basri, "Adalet-i Siyasiye", ss. 115-116.

İzmir'de Talebe-i Ulûmdan İbrahim Cehdî (mtc), "Tarih-i Arz", ss. 116-117.

"İslâm ve Ulûm'un 13'üncü Nüshasına Es'ile-i Selâse Hakkında Derc Etdiğimiz Fıkra Üzerine Acıbadem Kasabası'nda Mehmed Hulûsi Efendi'den Gönderilen Varaka-i Tafsiliyedir", ss. 117-119.

"Es'ile-i Selâse Hakkında Mekri Müftisi Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Cevâbıdır", ss. 119-120.

"Kezâ Milas'dan Halil İbrahim İnzalı Cevabdır", s. 120.

16 Mart 1325, nr. 16:

Manisa'dan İbn Abdi Ali Haydar (mtc), "İslâm ve Hâl-i Hâzır Müslümanlarına Bir Nazar", ss. 121-123.

İzmir'de Talebe-i Ulûmdan İbrahim Cehdî, "Tarih-i Arz", ss. 123-124.

Kasaba'dan Aydın Rıza, "Köy Mektepleri ve Muallimin Vezâifi", ss. 124-125.

Manisa'dan M. Kâzım, "Dilenciler", ss. 125-126.

Manisa Redif Tabur Kâtibi Mehmed Şerif, "Meşveretin Usûl ve Fevâidi Hakkındadır", ss. 126-128.

"Mekri'de Talebe-i Ulûmdan Yağlıoğlu Mehmed İnzalı Aldığımız Varakadır", s. 128.

"Talebe-i Ulûmdan Birkaç İmza ile Aldığımız İki Kıt'a Varaka...", s. 128.

23 Mart 1325, nr. 17:

Manisa'dan İbn Abdi Ali Haydar (mtc), "İslâm ve Hâl-i Hâzır Müslümanlarına Bir Nazar", ss. 129-131.

Yenişehirli Ahmed Kemal, "Fezâil-i İslâmiye", ss. 131-132.

Yenişehirli Ahmed Kemal, "Hastalık Sâri midir ve İsâbet-i Ayn Vâki' midir?", ss. 132-133.

İzmir'de Talebe-i Ulûmdan İbrahim Cehdî, "Tarih-i Arz", ss. 134-135.

Yenişehirli Ahmed Kemal, "Köylü Muharriri Selim Mizrahi Efendi'ye", ss. 135-136.

"Manisa Müvezzi-i Sâbıkımız Hüseyin Efendi'ye", s. 136.

Aynı S(sad), "19 Numarolu İbiş'in Dördüncü Sahifesinin", s. 136.

30 Mart 1325, nr. 18:

Kırkağaç'dan Hüseyin Cevad, "İlm-i Ahlâkın Rûh-ı Beşer Üzerine Olan Tesiri: Terbiye-i Hissiye", ss. 137-138.

Manisa Redif Taburu Kâtibi Mehmed Şerif, "Meşveretin Usûl ve Fevâidi", ss. 137-141.

Yenişehirli Ahmed Kemal, "Tiyatronun Zararları", ss. 141-142.

"Kariin-i Kirâma", s. 142.

Yaya Köyü'nden Mehmed Basri, "Tarih, Hikmet-i Tarih", ss. 143-144.

Soma'dan Kasım Şükrü, "Manzûme" (şiiir), s. 144.

6 Nisan 1325, nr. 19:

İbn Abdi Ali Haydar (mtc), "İslâm ve Hâl-i Hâzır Müslümanlarına Bir Nazar", ss. 145-148.

Manisa Redif Tabur Kâtibi Mehmed Şerif, "Usûl-i Meşveret ve Fevâidi", ss. 148-151.

Kırkağaç'dan Hüseyin Cevad, "İlm-i Ahlâkın Rûh-ı Beşer Üzerine Olan Tesiri: Terbiye-i Fikriye", ss. 151-152.

Soma'dan Kasım Şükrü, "Bahariye" (şiiir), s. 152.

İzmir'den İbrahim Cehdî, "Tarih-i Arz", s. 152.